

Narimanof,

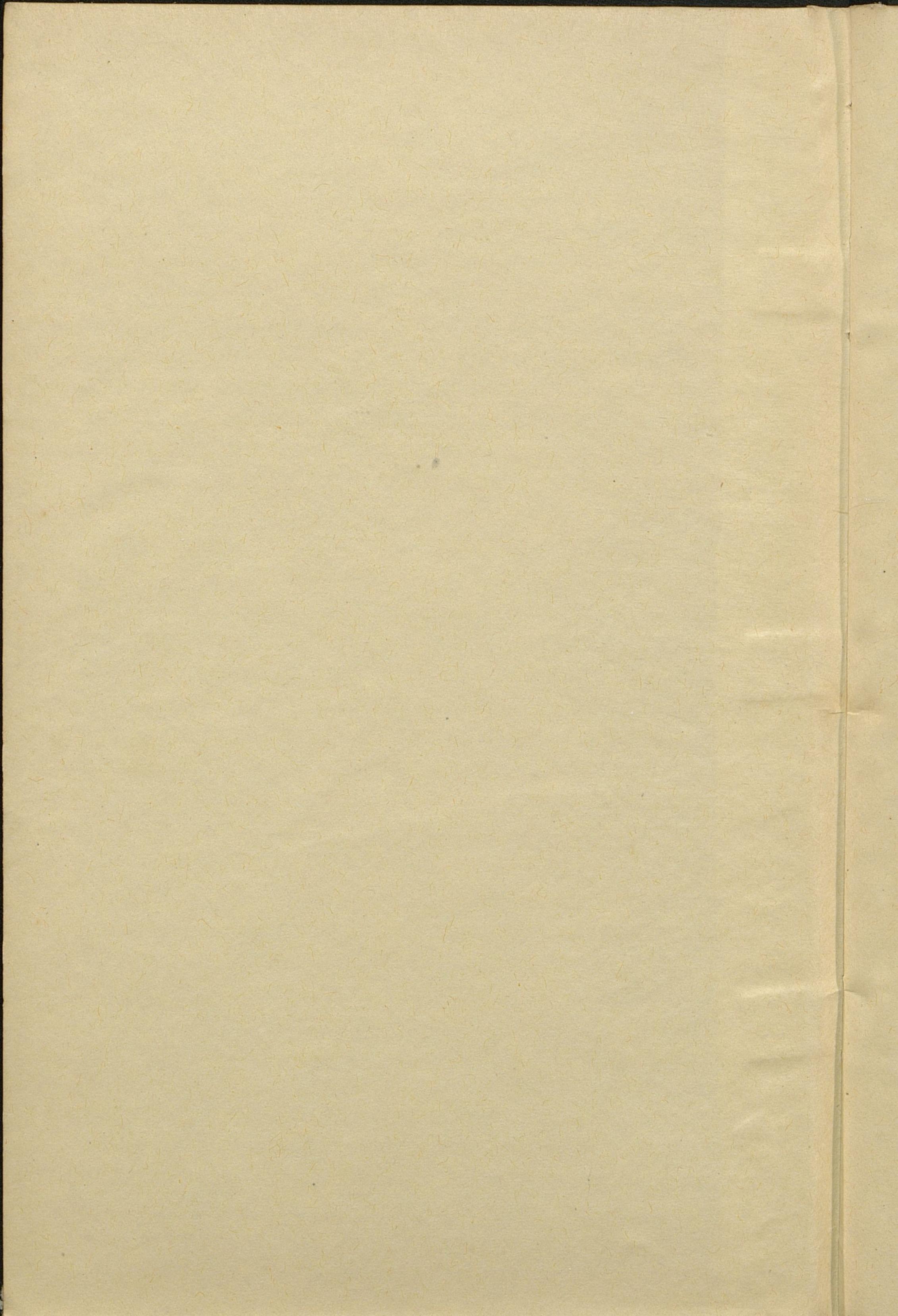
Nariman:

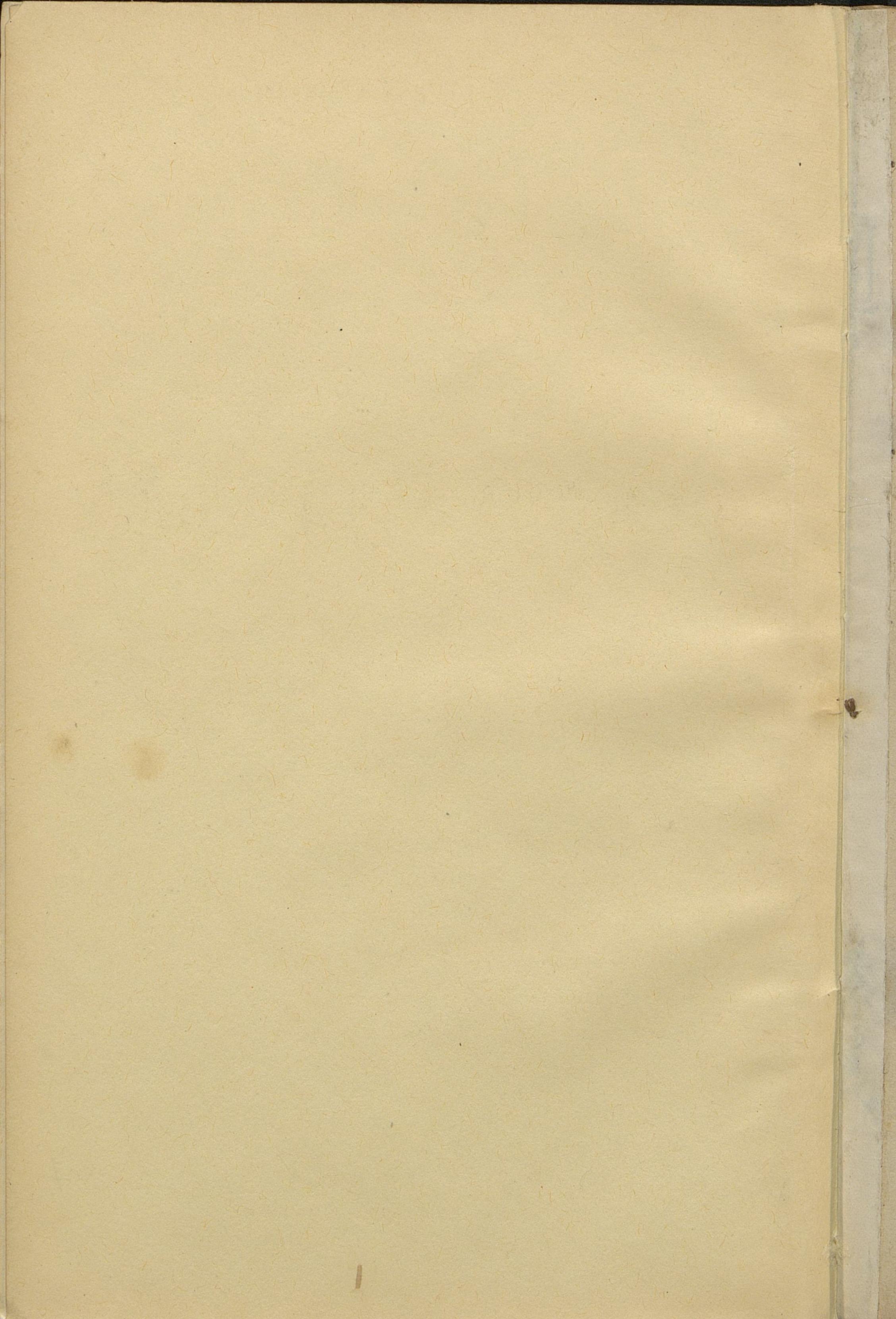
Bahader

va Sona.

Baku 1926

Fai
29541

Doktor: NƏRIMAN NƏRIMANOF.

1930/231

BAHADLR VƏ SONA

(Balaca roman)

Fəi 29541

„Baqlı İçisi“ Kooperatif Nəzriyyatı
Baqlı 1926

A. K. (B)F. B.K. janında
«BAQL I3ÇISI»
Kooperatif Nəzriyati,
mətbəəsində çap edildi.

Sılfarlı 2045

Azlit 3418

Sajlı 4000

Jaılı isti, qunlərindən idi; qunun axırımcı zəfəki yca agacların bazlı kılzı rənqində etmişdi, və naziq jel javaz - javaz əsib japrakları tərpədir idi. Belə bir qəzəl vakta agacın altında, otyn ustundə bir onverset tələbəsi «istydent» əjləzmışdı və hərdən bir əz ətraflına nəzər jetirib fiqirə qədirdi. By no cavan qul uzlu, xoz sifətli olyb agıl və qamalı uzundən mə'lym edirdi, amma bynynla belə də uzu urəjindəqi punhan gəmini bəjan edirdi. Nə üçün by gəm dərjasına batılsadı? Və nə üçün qababtəq kovrylyrdy? - Səbəbini bir əzu bir də əlindeqi dəftərçə bilirdi.

Axzam javaz-javaz araja qəldi: qun gryba javıklazdı. Kalın mezə, jazlı, ot, adam boyunda, qəzəl kuzuların nəgmələri, iti bylakların kılzılıtlı, havanın təmizliji insana ləzzət verib, qərdizin comardlıqlı anlıjırsan, belə bir qəzəl vakta haman mezə də təq jazlı otyn üstə sərilmis qəzəl bir kılz qərərsiniz isə mənzərə daha artıcak syrətdə qəzəl qərunur... Bəhadır dəftərçəsini xejlak jazandan sonra mezədə qəzirdi; qəmalıkda qəzərqən nəzəri bir agacın altına düşdü və orada on jeddi jazählə aja bənzər bir kılz qərub halı dəjizirildi. Kılz arxaslı üzrə yzanıb qitab oxyjyrdy. İsti olmaga qərə kılz ag mərmər dəsu-nu açılsadı və hərdən bir ətraflına baxıb qyja ləzzət aparırdı. Bəhadır bir agacın dalına kılzılıb məzqyr kılzı jaxzı manzırladı. Kılz Bəhadırın orada olmayından xəbəri jox idi. Bir az muddə qəçəndən sonra kılz zümzəd əlini jaxasına yzadıb saata baxıb və jerindən tez dyryb qetdi. Çunqu kılzı joly Bəhadırın janından idi. Ona qərə Bəhadır istədi qi qızılənsin ta kılz onu qərmujə, kılz isə Bəhadırı qərub janından qəçərqən xymar qəzlərini Bəhadırı suzdurdu. Kılzı belə baxmagı Bəhadırı əzqə xijallara saldı... iqi nocavanın mezədə bir - birilə rast qəlməqləri iqisini də iztiraba saldı: kanları suzə qəlib az kaldı, qi əzlərini itirsinlər... Bəhadır kılzı dağınca xejlak baxdı: vaktiqi kılz qəzdən itdi, Bəhadır javaz-javaz kılzı dağınca qədirdi. By minval ilə qəldi bazara, fəkət kılz qərmədi Bəhadır mahıl almak fiqrilə bir magazaja varid oldy. Bynyn üzərinə magazanın sahəbli qəlib Bəhadırı:

— Byjyrynyz. Nə xahiş edirsiniz?

Bəhadır: - Zəhmət çəqib mənə kara rənqində mahıl qəstəriniz.

-
-
- Byjyrynyz by çox jaxzı mahłtdır, qəstərir.
 - Həkikət jaxzıdlı! Neçədir kijməti?
 - Axlır kijməti: arzılı dərt manatadır.
 - çox qəzəl! Iqi arzlı jarlıq qəsiniz.

Magaza sahıbı iqi arzlı jarlıq ölçüb qəsdi, sonra qagıza kojyb Bəhadıra verdi və bir az fiqirdən sonra Bəhadırdan syal etdi:

- Canabılız istyidentdirmi?
- Bəli, Bəhadır cavab verdi.
- Sizin joldaşlardan byrada, coxdyrmy?
- Xejir, ancak uç nəfəriq.
- Bəs sizlərdən heç müsəlman varmı?
- Bəli, ancak bir müsəlman var.
- Siz byjyrdygynyz zəxs farsca bilirmi?
- Bəli, bilir.
- Bəs nə vakt siz zəhmət çəqib məni onynla ažna edərsiniz?
- Bəhadır bir az fiqirdən sonra cavab verdi:
- Mə'lüm ola qi, ol istyident mənəm qi sizin kyllygynyzda dyrmyzam.
- çox qəzəl oldy qi, mən sizinlə ažna olyram «Osip» dejib Bəhadıra əl verdi - və bir birinə əz adalarlı bəjan edəndən sonra Bəhadır bir az fiqirə qədib syal etdi:
- Tavakka edirəm byjyrasılız qərum siz nə üçün farsca bilən axtarlırsınız?
- Səbəb odır qi, mənim bir kılzım var «kız inistitytindən» kyrtarlıb turqcə dəxi jaxzı bilir və hətta jazlırdı, amma imdi farsca oxymak istijir ona qərə mən də adam axtarlırdım. Sizə rast qəlib nihajətdə xozhal oldym: umydvaram qi by barada mənə qəməqliq edərsiniz.
- Bəhadır bir az fiqirdən sonra: çox əcəb! By barada mən sizə qəməqliq edərəm...
- çox məmnyəm-Osip dejib Bəhadırlı əlindən dytdy və dedi: Bəs nə vakt bizə byjyracaksınız?
- Nə vakt istərsiniz.
- Belə olan syrətdə tavakka edirəm sabah qun orta bizə byjyrasılız, amma çünqu evmizi bilmirsiniz ona qərə zəhmət kabyl edib, mənim janıma byjyrasılız, byradan bir jerdə qədəriq.
- çox əcəb; Bəhadır dejib çəxdi.

Bəhadır uz kojdy əz evinə qəlməjə. Ryzqar karanlıklazmılzıdlı. Bəhadır zam jandırlıb əz adətinə qərə basladı gəzetə

oxymaga, haman nəmrədə musəlmanlarlıq mədənijjət barasında daldə kalmagından jazmıləzdilər. Oxyjb kyrtarandan sonra dərin-dərin fiqirə qədib, gəm dərjasına batdı və kələm qəturub o ryznamasında jazdı. Bir xejli jazandan sonra kələmi əlindən byraxıb sojyndy jatmaga. Bəhadır jerinin içində cur - bəcur fiqirlərə düşdü. Nədən fiqir edirdi? Peterbyrgdanmı? Və orada təhsil etdiyi elmdənmi? Xejir-Bəhadırıñ bazlındaqlı fiqirlər bynlar dejil idi; üç fiqir ony məzgyl etmişdi: əvvəlinci millətinin halı qi, gəzetədə jaziłmıləzdil, iqinci o kılz qi, məzədə rast qəlmışdı və üçüncü o kılz qi ony oxydacakdı...

By təhər fiqirlərə qədərqən birdən səslə dedi: «Ah nə olardı qi mən oxytdygym kılz məzədəqi ola idi!» Sonra: «Belə iş olmaz» dejib umydyny uzdu. By fiqirlərdən sonra Bəhadırıñ erməni kılınlı farsca oxymağlı məzgyl etdi və əz əzunə dedi: «By millətə təəccub etməlidir! erməni kılız nə üçün farsca oxy-syn- Nə üçün turqcə bilsin?... By fiqirdə olarqən Bəhadır juxy ja qetdi.

Bəhadırıñ atası kədim bəjlərdən olyb dolanacağı, ancak mulqlərinə bağlı idi. çunqu mulqlərini gejrilər dolandırıldı. Bir zamandan sonra borca düşüb, var joyyny satıb borcyna verdi. Laqın iqı min manatlı jer anasınıñ adına kalmızdı. Bəhadır hər cənd atasınıñ təq ogly idisə də bynynla belə gejriləri qibi atasınıñ dəjlətinə çox da umyd bağlılığılə oxymaga sə'j edirdi. Gimnazjanıñ 5-ci klasına qəçəndə Bəhadırıñ atası vəfat etdi və bir il byndan sonra anası əldü.

Bahadırıñ? atasınıñ və anasınıñ bivəkt əlməqləri, atasından sonra qəməqsiz kalmagı və oxymaga məhəbbəti Bəhadırıñ min-min fiqirlərə salıb bilmir idi qi nə etsin. Bəhadırıñ qəzəl əxlak və ətvarına qərə joldaşları ony çox səvirdilər. Bəhadırı belə badbaxlık uz verəndən sonra joldaşları sözlərini bir edib başladılar Bəhadırı lajılkıncı qəməq etməjə, by minval ilə Bəhadır qimnazjanı kyrtardı, qimnazjanı kyrtaran dan sonra jenə oxymakdan əl çəqmijib istədi qi atasınıñ adına kalan jeri ycyz kılmətə satıb onversetə qetsin, ta qi elmini baza çıxarda. Gejrətli joldaşları:

«Jer qələcəqdə sənə lazımlı olar» dejib ony belə fiqirlərdən daşındırdı və əzləri dəxi əz aralarında Bəhadırı qəməq edirdilər. Onversetdə Bəhadırıñ işləri jaxsı qəçdi. çunqu əzu üçün bir neçə dərs tapıb ajda 40 və 50 manata kədər pyl kazanırdı. O pyl ilə joldaşlarından birinə də qəməq edirdi. Uç il by minval ilə onversetdə oxyjb dördüncü il jaj fəsli rusxət olynan vakt bir neçə joldaşları ilə Mənqilisə qəldi.

Sabah açıldı. Bəhadır hələ uzunu jymamız ev jejəsi koca arvad Bəhadırı çaj içməjə çagırdı. Bəhadır uzunu jyjyb çaj içməjə qetdi. Iqi istəqan çaj içib əz otagınə qəldi və gəzetə qəturub oxymaga məzgyl oldy. Sonra Jysif qılıq qətməq üçün hazırlanıb jola rəvan oldy. Jysif Bəhadırı qərub nihajətdə zəd oldy.

Jysif Tiflisli məzhyr dəjlətli ermənin ogly idi. Atası mədənijətli oldygyna qərə oglyny da qimnazjada oxydyr idi. Jysif 18 yaşında iqən atası oldu. Cunqu Jysif atasının təq ogly idi, ona qərə atasından sonra byna mumqun olmadı qı elm-lərini baza çəxartsı. By səbəbə Jysif qimnazjadan çəxdı. Bir az muddətdən sonra Jysif bir qəzəl erməni kəzənə azik olyb, ony aldı. Bybyn arvadı Avropa elmilərindən dadmız bir agıllı arvad idi. Iqi ildən sonra bylardan bir kılz dunjaja qəldi adı Səlimə (Salome) 17 yaşında iqən ərə qetdi. Səlimənin əri Mənqilisə olyrdy. Jysifin Səlimədən bəzək bir ogly və iqi kılz var idi. Jysif uzaklarlınlıq içində hamıdan çox qıçıq kılz Sonanı istijirdi. Zira qi Sona əxlak və ətvarda hamıdan qəzəl bir kılz idi. Sona oxymağ 8 yaşından bəzədi. Sonanın ibtidə müəlli-məsi nihajət də agıllı və pedagozi elminə kabilə bir arvad idi. Məzqyrə kılz bir neçə vaktdan sonra «zenski inistityt» adlanan məqətəbdə oxyjyrdy. Az muddətdə by kılz agıq qamalınlıq səbəbinə müəllimləri nihajət də səvirdilər; 15 yaşında firənq vərys dilində azadə danıbzırdı. By dillərdən bəzək dəxi turqə jaxzı jazlıb oxyjyrdy. Əz dilini deməq artıkdır! çox çəqmədi qi by kılz inistityt nizanı ilə kyrtdı və agıq qamalı ilə məzhyr olyb hər jerdən istijirdilər qi ony alsınlar, amma kılz heç qimə qetməq istəmirdi. Cunqu istijirdi qi əmrunu kələm izlətməq ilə millətinin jolynda çurutsun... Jysif bir neçə səbəblərə qərə Mənqilisə qəlib orada məğaza açdı və jer alıb bir jaxzı ev saldırdı. Pajız fəsli Jysifin qulfəti Tiflisdən Mənqilisə qəçdi, amma nə fajda qi Mənqilisin pis vakti idi, cunqu jajada qələnlər hamısı qəçmişdülər, byndan ilavə agaclar javaz-javaz solyb, havanınlı nəfəsi sojyklazmazıdı, Sona üçün qunlər nihajət də gəməqin qecirdi, bir dost mehribanı jox idi. Iti çogynlardan sonra jaz fəsli qəldi, Mənqilis jazähl məxmər ilə bəzəndi və Sonanın urəji kəfəsdən çəxan bulbulun urəjinə bənzərdi. Jaj aralıga qəlib xalk javaz - javaz Tiflisdən Mənqilisə qəçdi bir az zamanda Sona əzu üçün həmsəhbət tapıb. Qununu qah baglarda və qah məzələr-

də qeçirirdi. Mənqilisin jaj fəsli Sonanlın nihajət də xozuna qəldi...

Bəhadır Jysiflə bir bəjüq qəzəl bəzənmiz zalda bylyndylar, bynlar bir birilə zirin səhbətə məzgyl idilər, Bəhadır hərdən bir urəjində byny qeçirirdi: «Allah! qərə idim o kılz qı mən oxydacagam necə kılzdır?»

Nəzaqətli Sona bir saat quzqunun kabagında qah aja bənzər camalı, ilə, qah dony ilə məzgyl idi. Elə qi qejinib hazırlı oldy, Sona karlınlı arasından baxdı. Bəhadırı qərub əz əzunə dedi: «By mənə tanlaş syrətdir!» Bir az qecəndən sonra Sona anası, ilə barabar içəri daxıl oldylar. Jysif tez jerindən kalkıb bynları adətə qərə Bəhadırla dost etdi.

Bəhadır bir əzqə halətdə bylyndy. Sona dəxi onyn halını hiss etdi. Bəhadır Sonanlın məzədə mərmər dəzu açılımlaş, jazähl otyn ustundə sərilmiz halını nəzərə qətirib qəzlərindən od parıldırıldı... Sonanlın anası Məzo qulə-qulə Bəhadırı dedi:

«Sizinlə dost olmagımla nihajət də zədam». «Bəli by saat qi sizinlə otymyzam əmrumda qəzəl saatlardan biri hesab edirəm» - Bəhadır dejib Sonaja nəzər jetirdi, Sonanlın dəxi by səzlərdən xozu qəlib Bəhadır tərəfə baz əjdi. Səhbət bir az ara verəndən sonra Jysif uzunu Bəhadırıa dytyb dedi: «Allah taala bizim dostlyggymyzy həmizəliq etsin tavakka edirəm qi by qundən bizə dazlınlıb və uç aj jajl bizimlə olasılız». Bəhadır Jysifdən elə qi by səzləri eziidi nihajətdə zad olyb və tovsijə qamal - ədəblə baz əjib: «çox təzəqqur edirəm!» Saat iqidə istol nahara hazırlı oldy. Jysif dyryb Bəhadırı nahar olynan otaga də'vət etdi, hamlsı nahar otagınla qetdilər, Jysif istolyn bazlında, Bəhadır sag tərəfdə və Məzo, Sona sol tərəfdə əjləzdilər. Xərəq dört rənq idi. Istolyn ustundə nə qi lazlım idi hamlsı hazırlı olmyzdy. Nahar vaktində millətlər barasında bir neçə səhbət oldy. Erməni millətinin barasında səhbət edəndə. Sona agzını açıb bulbul qibi əturdu... Nahar xejlak yzandı. Nahardan sonra Bəhadırıa bir otak verdilər qi orada bir az rahat olsyn, elə qi saat altı oldy Bəhadırıa kyllykçy sy qətirib uzunu jydyrdy. Ondan sonra hamlı balkona jıglılb çaj aralıga qətirdilər. Jysif çaj vakti, və'də kojdy qi Bəhadır sahəndən dazlınsın. Saat 8 olardı qi çajlarını kyrtdıllar Bəhadır bynları ilə qərusub əz evinə qetdi.

— 3 —

O biri qunu saat 9-da Sonanlın qədəsi Bəhadırıln kapısında hazır oldy. Bəhadır ev jijəsi ilə hesablaşlıb zəjlərini qədəjə

tarzırdı və əzu də Sona qılıq qəetdi. Bəhadır yzakdan Sonanı, balkonda byny qəzlujən qərub, үrəji iti dəjunurdu və Sonanı dəxi rənqi təgjir tapdı; elə qi Bəhadır Sonaja javıklazdı, Sona qulumsunub ag əllərilə Bəhadırın əlindən dytyb çəqdi. Bəhadır hamıslıq hiss edirdi. Iqisinə də mə'lym oldy qi, bynlarda məhəbbət əlamətləri vardılar. Sona və Bəhadır zala varid oldylar. By vaktda Məzo içəri daxıl oldy və onyn dağlıncə çaj qətildilər. çajlarınlı içəndən sonra Məzo Bəhadır ilə salamatlaşdıb əzqə jerə qəetdi. Evdə ancak Sona ilə Bəhadır kaldı. Ev kyllykçyları iżə və uzaklar ojnamaga məzgyl idilər. Səhbət ləri bir az ara vermişdi qi, Sona qamali-ədəblə Bəhadıra dedi: «By otaga byjyrynyz» Bəhadır Sonanı dağlıncə qədib bir qəzəl bəzənmis otaga daxıl oldylar: pəncərələrin kabagında cur-bəcur qullər və ustundə bulbullər çəh-çəh edib əz nəgmələrini oxyjyrdylar, otagın bir tərəfindən kravat balıqları kuj tuqundən, bir tərəfində miz bir neçə istol və uz jyjan. Sona otagı qəstərib dedi: «Byranıñ sizə təəlluku vardı». Bəhadır baz əjib dedi: təzəqqur edirəm. By vakt qədə qəlib xəbər verdi qi əsejləri qətiriblər. Sona haman saat əsejləri otaga daşlıdırdı.

Sona ev iżinə məzgyl idi və Bəhadır əz əsejlərini jer bə jer edirdi. Xulasə axzam aralıga qəldi, Bəhadır adətə qərə ryznamaslıq qəteturub bir neçə əej jazdı...

Elə qi sabah oldy, Sona fars dilini oxymaga başladı. Bəhadır bir neçə həftə danıqlıdan çox iżlənən sözleri ona əjrətdi, və sonra qitabdan az-az dərs verirdi. Sonanı sə'ji çox olmaga qərə bir az muddətdə farsca Bəhadırın syallarına dəxi cavab verirdi... Bir qun Bəhadır millət sözünü bəjan edərqən fiqirə qədib ah çəqdi və farsca javazdan ah çəqib byny dedi: «biçara millətim!». Byny dejib rənqi təgjir tapdı :Sona bynyn sözunu jaxzı eziitməjib syal etdi: «Nə üçün siz ah çəqdiniz və nə dediniz». Bəhadır bir az fiqirdən sonra dedi: «Sizə dajlır bir söz demədim, ona qərə tavakka edirəm qi үrəjinizə bir əej qətirmijəsiniz».

— Xejir sizin sözlerinizdən mən əzqə bir əej hiss etdim, tavakka edirəm məndən heç bir əej qızıltımışınız.

— Həkikət sizə dajlır bir söz demədim.

— Bəhadır-bəj! hər qah imdi byjyrdygynyz mətləbi mənə azqar etməsəniz onda dəxi qonlym sizdən dənər;

Mə'lymdyr qi arvadıñ үrəji qızının qi qibi olmaz.

— Hər qah deməsəniz əz canlıma and verirəm.

— Sona xanım! nə üçün əz canlıza and verirsınız? Əzunuz jaxzı bilirsınız qi, hər qah lazımlı söz olsa sizdən qızıltımışınız.

rəm o mətləb qi mən dedim sizə əsla luzymy joxdyr, sizin üçün xejirsizdir. Mən ancak millət səzunu bəjan edirdim, hər qah mənim ah çəqməjim sizi zəqqə salır tavakka edirəm qi by barada əzqə fiqirlərə duzmujəsiniz, cunqu ah çəqməq mənim həmizə adətimdir.

— Bəhadır-bəj! Tavakka edirəm mətləbdən qanar olmyjaslıız; nə dediniz və nə üçün ah çəqdiniz hamılsınlı mənə bəjan edəsiniz, cunqu by punhanlıq məndə bir bəjuq dərd olar.

— Sona-xanım! Sizdə dərd olynca kojyn məndə olsyn!... O ah qi mən çəqdim, millətpərəsliq ahıldı qi, həmizə mən çəqirəm. Sizə mə'lym olsyn qi, mən millət səzunu bəjan edirdim ol vakt əz millətim jadıma duzdu...

Sona by səzləri ezdib bir az fiqirə qetdi və dərt ətrafına baxıb qərdü qi heç qəs joxdyr, javasdan Bəhadırın əlindən dytyb dedi: «Nihajətdə zədam! çox qəzəl qi, iqi bir fiqırı cavanlar bir jerə duzublər!...» Bəhadır fiqirdə iqən Sona jenə əlindən dytyb dedi: Tavakka edirəm byndan sonra by babda məndən bir əzəj qızılətmijəsiniz, cunqu mən də siz fiqirdəjəm... nə üçün bəs ah çəqdiniz?»

— Ondan ətru qi bizim millət gejri millətlərdən dalda kallıbdır....

— Bəs byjyryн qərəq aja sizin millət jə'ni necə dalda kallıbdır? - Qitabı əlindən jerə kojyb Sona Bəhadırдан syal etdi.

— Əzizim Sona-xanım! Dəxi necə dalda kalmasın bir millət qi, dunja elmlərindən kaçak duzubdur? Və elmsiz millət kabaga qedərmi? Qetdi zor dunjası!....

— Hakk byjyrysnyz, amma by barada qərəqdir sizin ryhanlılar çalızalar, cunqu xalk onlara inanır.

— Bəli dogry byjyrysnyz, xalk ancak mollalara inanır, jə'ni molla nə desə xalk ona əməl edir. Islamın və millətin evini jıxan by dejilmi?

Musəlman filosofalarından biri deyir: «Məhəmməd pejənbər hazırlarda əz millətinə nəzər etsə, jəkin kojdyygı dini tanlaşmaz» Bəhadır by səzləri dejib paprosyny jandırdı.

Sona by səzlərdən sonra bir az fiqirə qedib dedi: «Həkikət çox çətin məsələdir. Musəlman millətinin və ja musəlman dovlətlərinin hər jerdə tənəzzuldə jaSAMAKLARNA səbəb nə ola əcəba!? Məsələn: mən bir neçə filosof inzalarında oxumyzam, qıya islam əzu elmin intiżar tapmagına mane'dir.

Bəhadır by səzlərdən sonra Sonaja dikkətlə baxıb qulumsundı;

— Sona-ханым! Zahirdə həkikət belə də qərunur, fəkət by məsələjə bir az ehtijatlı qırızməq lazımlı qəlir: hamı millətlərdə ryhanlılar bir neçə səbəblərə qərə dunja elmlərinə həmizə dyzman olyblar, jə'ni tərəkki jolyny mumqun olan kədər millətin uzunə bağlı, kojuylar. Laqin by məsələdə xristjan aləmilə musəlman aləmindən bir təfavut qərunur, xristjan aləmində ryhanlılar elmlərə dyzman olyblarsa da fəkət padzahlar və dovlət ryhanlılar ilə mudam muharəbədə bylynyblar. Ryhanlılar əsqi kanynlara jaqrızarqan camaatlı karanlıkdə saxlamak istijiblər.

Padzahlar-dovlət isə zamananlı təkazasına qərə təzə kanynlar mejdana qətirməq ilə millətin tərəkkisinə çalıçılıqlar. Xristjan aləmi mudam belə bir muharəbədə olarqan əzunu ryhanlıları zəncirindən javaz-javaz xılas edibdir. Musəlman aləminə dikkət edirsiniz isə by muharəbəni qərməzsiniz. Padzah-həm xəlifə olyb, həm də dovlətin yol qəstərəni.

Padzah - xəlifə ja zamananlı ən bəjuq ryhanlı tərəkki jolyny camaatlı əzunu kəsdən ja səhvən bağlılıbdır. İmdi by vaktacan Osmanlı padzahınlı xəlifə adlanması bəjuq bir dəlildi... Daha açıq səjləjəlim: məxsəs insanlı məizətinə dünjasına dajlır kanynlı, ibadətə dajlır olan kanynlar ilə bir qucdə saxlanıbdır. Xristjan aləmi haman muharəbənin zoryna by kanynları bilmərrə ajərbədilər, jə'ni xristjan aglılı mudam tərəkki jolynda iżlərqən musəlman aglılı əsqi kanynlara qifajət edib paslanıbdırlar.

İslamın barasında məzqyr bədqumən olanlar deməq olar ki «loziq» aləmində qəndi səhvlərini düşünmurlər. Islam həkikət tərəkkijə, jə'ni elmə dyzman olsa idi bəni Abasilər Ispanjada olan vakt tərəkki jolynda bylynmazdlar: haman ərəblər və haman islam! Əcəba nə səbəbə zyl vakt islam onlarınlı elm jolynda tərəkkilərinə mane' olmyrdy?... Əz uzaklarlı həlaq edən, myrdar olmyz hejvanlarınlı ətini jejən, ogyrlyk, kyldyrlyk ilə dolanan, bir allahınlı jerinə min dərt juz butlərə səcdə edən əxlaklı bus-butun pozylmyz ərəblərə, əcəba, nə üçün dini - islam qəldi? Əlbətdə əxlaklı pozgyn millətin əxlakınıl düzəltməq üçün, jə'ni ona tərəkki qəstərməq üçün, açıq səjləjəlim: bir camaat üçün müəjjən bir din ortalığa qəlirsə haman camaat səbəb olyr dejilmi? Belə olan syrətdə deməq olyrmy filan din filan millətin tənəzzulu üçün qəlibdir? Byna bərəqs qərəq dilənə: hər din camaatlı tərəkkisi üçün qəlir. Din qətirən camaatlı xejrini, əlbətdə, nəzərdə dytyr... Dini kabyl edib onyn intizərəna çalıçanlar naziq bir nuktəni anlamak istəmirlər... Xi-

ristjan dini intizar edenlər bir Luterin çəximləna səbəb oian qibi musəlman aləmi də əz Luterini qəzlujur by Luter qəlib də de-jəcəq: insan dağma tərəkki jolynda jaşıjarqan onyn məizəti və aglı müəjjən həmizəliq bir kanyna qifajət edə bilməz. Haman by mətləbi Məhəmməd pejgənbər azaqar dejibdir. Jə'ni hər bir izi agla havala et, aglı nə byjyrarsa ona əməl et... Fəkət iqı mənsəb bir vucydda olmak jə'ni ziqr olynan muharəbənin ol-mamagi by qəzəl və tamam dujunləri açan sözlərin qızlin kalmışına səbəb olybdyr.

Sona Bəhadırın by sözlərindən sonra dedi: bəli hakdlar, qunah din qətirəndə dejil bəlgə dini intizar edənlərdədir...

By minval ilə Bəhadır və Sona hər qun dərsdən sora by təhər səhbətləri ciddi syrətdə qırızırdılər. By naziq mətləblər hər birisinin үrəjində ən naziq hissli qızəsində jer edirdilər. Qundən qunə bynlarla bir birinə məhəbbətləri artırdı, fəkət curət edib azaqar edə bilmirdilər. Bir neçə saat bir birini qərməsə idilər hər iqisi gəm dərjasına mübtəla olyrdylar...

— 4 —

Saat olardı dört, nahardan sonra, Bəhadır pəncərədə otyryb, kabagındaqlı məzəjə tamaza edirdi: bir tərəfdən otakdaqlı bulbulularını nəgmələri, o biri tərəfdən məzədə axan bylakları səsi və qərdizin comardılığı Bəhadıra bəjuq bir ləzzət verirdi. Nəqər içəri daxlı olyb, Bəhadıra bir zəxs ony qərməq istijir dedi. Bəhadır dəzari çəxib qərdü qi joldazlı Istyident Aliksejdir. Bəhadır Alikseji evə də'vət etdi, hər iqisi pəncərənin kabagında əjləzib ryzqara tamaza edirdilər. Bir az fiqirdən sonra Aleksej Bəhadırdan syal etdi: «Nə əcəb qəzməjə çəximlərsən».

- Qefim bir az nasazdlar, dejib cavab, verdi.
- Səbəb?
- Neçə qundur bazlı agrıçılar.
- Tərcuman gəzetəsinin axırlımcı nömrəsini oxydynmy?
- Bəli oxydym.
- Osmanlı dilinin barasında jazdılgı hakdlımlı?
- Hakdlar.
- Təəccubdur!
- Nə üçün təəccub edirsən.
- Ənqqu hər millət by zamanada çalıqlar qi dilini asana çəxarsıln, amma olar qədə-qədə dillərini dəxi də çətin elijirlər.

Bəli, by bir naxozlykdır qi, bizlərə də qəcibdir.

Bizim əhli-kələm fiqirlərini bir jerə kojyblar qi, inzalarınlı həmizə fəsahət və bəlagət ilə jazsınlar. Cunqu sadə turq dililə jazanları nadan hesab edirlər.

Aja qərəq by inzaları hamı anlılırmı və camaata nəf, qətirimi? Bəhadır təbəssüm edib cavab verdi:

— Sən elə fiqir edirsən bizim əhli-kələmin əqsəri bir əej inza edəndə fiqirləri o jerdə olyr qi onlarınlı əsərlərindən camaat mənfəətbərdar olsyn? Xejir! Jazanlarınlı əqsəri ərəb və fars səzlərini bilməqdən hunərlərini qəstərməq istijirlər. Byndan savajı by cur əhli-kələm vardır qi əzlərini xalkınlı nəzərində artıq qəstərməqdən ətru əejirlər duzəldirlər, by biçaralar qecədə bir kafijə duzəldib qəzəl vaktlarınlı ryc edirlər, və dəxi bir parası vardır qi, by xejirsiz izlərə bəs etmijib musəlman millətinə dajır mədənijjət və məizət xusysynda bir para lazımlı olan məsələləri rys gəzetələrində jazırlar, tainqi gejri millətdən də afərin ezsitsinlər.

— Sənin sözünün kuvvəti qecən il haman by səhbəti Tiflisdə ezsitdim.

— Jə'ni necə.

— Qecən il Tiflisdə «Badqybə» adlanan kəsdində otyryb nahar edirdim, mən əjləzdijim otaga 9 nəfər cavan musəlman qəlib nahar jeməjə məzgyl oldylar. Və mədənijjətdən səhbət edirdilər. Onlardan biri əvvəl birisinə dedi: «De qərum aja nə məksyd ilə musəlman çobanına rysca jazırsan qi çobanlıqlı byraxıb elm dalıncə qetsin?» Joldazlı cavab verib dedi qi, nə ejbi var, «koj gejri millət də bilsin qi bizdən də rysca jazanlar var...» Cunqu by təhər cavab onyn aglənliqnakıslıqlı qəstərir idi. Ona qərə mən istədim biləm by qim ola, və hər cənd adlınlı dedilər isə də amma həjifqi, ynytmuzam... Bəhadır dəxi fiqir edib tapa bilmədi və bir az fiqirdən sonra dedi:

— Bəli, necə qi əvvəl dedim, musəlman arasında by təhər əhli-kələm nihajədə çoxdyr. Xulasə - saf үrəj ilə millət jolynda zəhmət çəqənlər çox azdır. Bəhadır by səzləri dejib dyryb otakda qəzindi bir az fiqirdən sonra Aleksej syal etdi:

- «Qəzqul» gəzetəsi alırsanmı?
- Byra qələndən «Qəzqulun» uzunu qərməmizəm...
- Onyn həmizə adətidir: üç ajda bir, ja dört ajda bir çəxar.
- Qunah jalınz onda dejil, qunah bizim musəlmanlarda-rlı, qi biçaraja qəməq etmirlər...

By danızıkda Jysif içəri daxıl olyb, «məni bagızlıjın» dejib Bəhadırə əl verib və sonra Aliksej ilə dost oldylar və Aliksejə üzunu dytyb dedi:

- Xoş qəlibsiniz; Aliksej iqramla baz əjdı.
- Nə barada səhbət edirdiniz, Jysif dejib syal etdi.
- Səhbətimiz bynlarıın «Qəzqul» gəzetəsinin barasında dır, by gəzetə ajda bir, ja iqi dəfə çəxir; Aliksej cavab verib Jysifə dikkətlə baxdı.
- Dogry byjyryrsynyz; Jysif cavab verdi, biz Tiflisdə olan vaktlar mənim kəzim turq dili oxyjan vakt istədi qi haman gəzetəni alsın, amma sonradan qərdum qi həkikət qec - qec çəxir, ona qərə almadım. Aliksej cavab verib dedi: Bəhadırıın deməjinə qərə qunah təq gəzetənin muhərrirində dejil və hətta millətdədir, çünqü dejir qıya müsəlman camaatı gəzetə jazanlara qəməqliq etmir.

— Bəli hakdlı hər qah gəzetə iżində millətin qəməjlili olmasa iş kabaga qətməz, Jysif dejib, ajaga dyrdy: fəkət ony da deməlijəm gəzetə verənlərdə də insaf qərəqdir ola...

Millət necə qəməq etsin qi gəzetə işi onyn nəzərində jalancı bir əej qərunur və bir para mollalar gəzetə oxyjanları uzak və nadan hesab edirlər, Bəhadır dəxi by səzü dejib kalxdı.

— Byjyrynyz zala dejib, Jysif əlilə qəstərdi.

Hamısı zala daxıl oldylar. Bir az muddətdən sonra Məzo və Sona dəxi qəldilər. Aliksej ilə dost olyb hər qəs əz jerində əjləzdi. çaj aralıga qətirdilər.

Hamı xamyəz olandan sonra Jysif dedi:

— Bəli, Bəhadır-bəj! otakdaql səhbətimiz nə jerdə kaldı. Sona atasından by səzləri eziidib Bəhadırıın üzünə baxdı və səhbət nə barada olmagınlı syal etdi.

— Bizim gəzetələrə dikkət dytyrlar, Bəhadır bazlınlı aza-ga salıb cavab verdi.

— Bəhadır-bəj! Həkikət dikkət dytylasıdlı, amma biçara muhərrirlər nə etsinlər qi müsəlman millətində həmijjət joxdyr, Sona by səzləri dejib Aliksejə baxdı:

— Necə jə'ni həmijjət joxdyr? Jysif təəccublə Sonaja baxdı, Sona atasınınlı cavabında dedi:

— Məsələn: millətin nəzəri gəzetəjə nihajət də həkirdi, gəzetə onlar üçün artıq və lazımsız bir əejdir. Bir əej qi lazımsız ola ona pyl verərlərmi? Və camaat gəzetəni almışında biçara muhərrir nə ilə dolansın və qimin üçün jazsın. Hər qah müsəlman milləti byny anlıja qi gəzetə qəz açar, insanı karanlıkdən ızılıqlıga salar və bilmədijini bildirər, əlbətdə onda

gəzetəni alan da və qəməq edən də çox olar və nə-inqi gəzetə, əzəqə izlərdə bynyn qibi. Musəimən cavanlarından hazırda jazanlar az dejil, mən hətta bir neçəsini bilirəm qi biçaralar qəzəl-qəzəl qitabçalar jazıblar, laqın pylları olmadıqlına səbəb basdırıra bilmirlər. Millətdə himmət ola belə olmaz... Siz elə bilirsiniz qi by kədər erməni millətinin arasındaqı qitab var inza edənlər əzləri basdırırlar?

— Bizim izimiz bəzək, Jysif təbəssum edib dedi: biz əvvəlindən hər qah uzaqlıqlı kılzımlı da olmuy olsa jenə millətin izini unutmyryk; həmizə bir kədər pyl ja qitab basdırma ja məqtəblərə və ja qilsələrə bagışlılıqlı.

— Bəs byny musəlmənlar edə bilməzlərmi? Sona atasına baxıb dedi: məjər musəlmandan azmı dəjlətli var? By biçaraların hətta camaat xejriyələri də joxdyr. Xulasə - izləri çox çətindir, söz ilə bynlara kandırmak mumqun dejil, qərəqdir qi by millətin arasında mədəniyyət jaşıla, onda əzlərin anlajarlar: millət nədir? himmət nədir? By minval çaj kyrtarandaq çox səhbət aralıkdə oldy. Və Sona dəxi verilən syallara lajılkıncə cavab verirdi.

Aliksej Sonanlın sözlərinə dikkət ilə kylak verib əz ırəjdə dejirdi: xoz olsyn bizim millətin halına qi by kanacakda arvadları da vardır!

Bir az səhbətdən sonra Aliksej murəxxəs olyb əz evinə qetdi və Bəhadır dəxi əz otagına....

Bir az səhbətdən sonra Sona Bəhadırına qəlib adətə qərə akozkanıñ kabagında otyrdylar, dərsdən sonra Bəhadır by zə'ri avaz ilə oxydy.

«Murgi-Səjjadi-tuəm iftadəəm bər dami-tu
Ja buqız, ja danə deh əz kəfəs azad qun».

Sona by sözleri anlıjıb ırəqdən bir ah çəqib janakları od qibi parıldadı, akozkadan dızarlı baxıb dedi: Bəhadır! Bir bax o biçara bulbulə qul üçün necə janıklı çəh-çəhlər vyryr, bir nəzər et qulə necə gonçaslıq açıb qayıja bulbulə dejir: «By can sənindir əzizim!...»

Bəhadır Sonanlın izarəsini baza düşdü və cavab verməjə imqan olmyyb əjləzib iqı əli ilə bəzənlə dytdy dərin dərin fiqirə qetdi. Sona dəxi Bəhadırına əlindən dytyb dedi:

«Bəhadır o nə sirrdir qi insan bir birindən təfrikə düşubdur» Bəhadır Sonanlın syalına cavab vermijib ancak dedi: «Sona! vakt olar imdi mənə verdijin syalıñ barasında səhbət edəriq, by sözlerdən sonra iqisi də ixtijarsız bir birinin əlini dytdylar. Sona jerə baxırdı, Bəhadırsa onyn uzunə. By halda

neçə dəkikə səzsuz kaldılar. Laqin əllərinin titrəməjini hər biri hiss edirdi...

By vakt karıdan kyllykçy Sonanı atasınına janına çağırıldı. Sona Bəhadırın otagından çoxlu qetdi. Bəhadır dəxi Sonanı axırlımcı syalıq tıqrar edib gəm dərjasına mubtəla oldy. Həki-kət səbəb nədir qi insan bir birindən təfrikə düşubdur, sözləri Bəhadırı durlu-durlu fiqirlərə saldı....

— 5 —

Avgyst ajı aralıga qəldi, hava sojyklazdı, Mənqilisə qə-lən konaklar qundən qunə azaldı. Və Bəhadır dəxi javaz-javaz hazırlazırdı qəzəl Mənqilis ilə ajrlıslı, Sona byny hiss edirdi və əz əzunə dejirdi «Qaz hər qunmuz bir il ola idi!» Hər cənd Bəhadır üçün Sona ilə ajrlılmak nihajət də çətin qəlirdi, fəkət nə etməli lazımlı idi elmini tez tamam edib azad olsyn.

Avgyst ajlınlı 15-i idi Bəhadır Tiflisdəqi jodazlı Soltandan qagız aldı. Qagızlı oxyjyb qorodu qi joldazları Tiflis də byny qəzlujurlər ta-inqi Rysjaja bir jerdə qetsinlər. Ota da heç qəs jox idi. Qagızlı oxyjandan sonra Bəhadır bir saat fiqirə qədib bilmirdiqi nə etsin. Axırda fiqrini dagıldırbaşladı javaz-javaz əjləri jügəzdiirmaga. Sona karlınlı arasından byny jügəzdiirlən qorub tez içəri daxıl oldy.

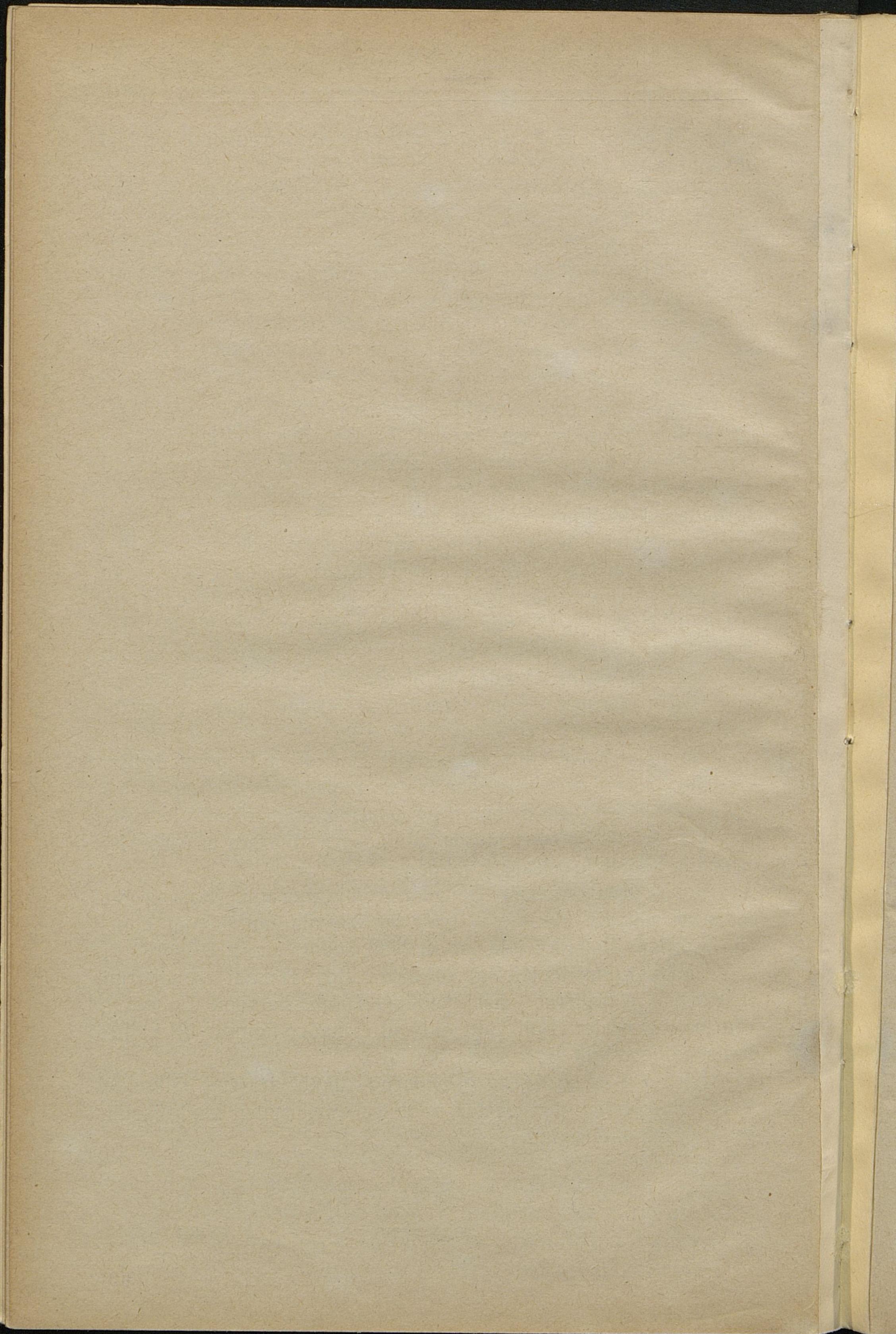
«By nədi? Nə edirsəniz», dejib Bəhadırın əlindən dytdy. Bəhadır qagızlı qəstərib Sona bir az saqit oldy, və urəqdən bir ah çəqib dedi: qərəsən bizim ajrlıqçı həmisiqliqdır ja ryzigar bir birimiz ilə qəruzdurəcəkdir... «umydvaram qi qələn ja-jenə bir birimizin visalına jetizəq.»

Sona dızarı çoxlu Bəhadırın jügəzməgənlə atasına və anasına sejlədi, Məzo və Jysif by ahvalatdan nihajət gəməqin oldylar; Bəhadır jola lazımlı olan əjləri hazırlı etdilər.

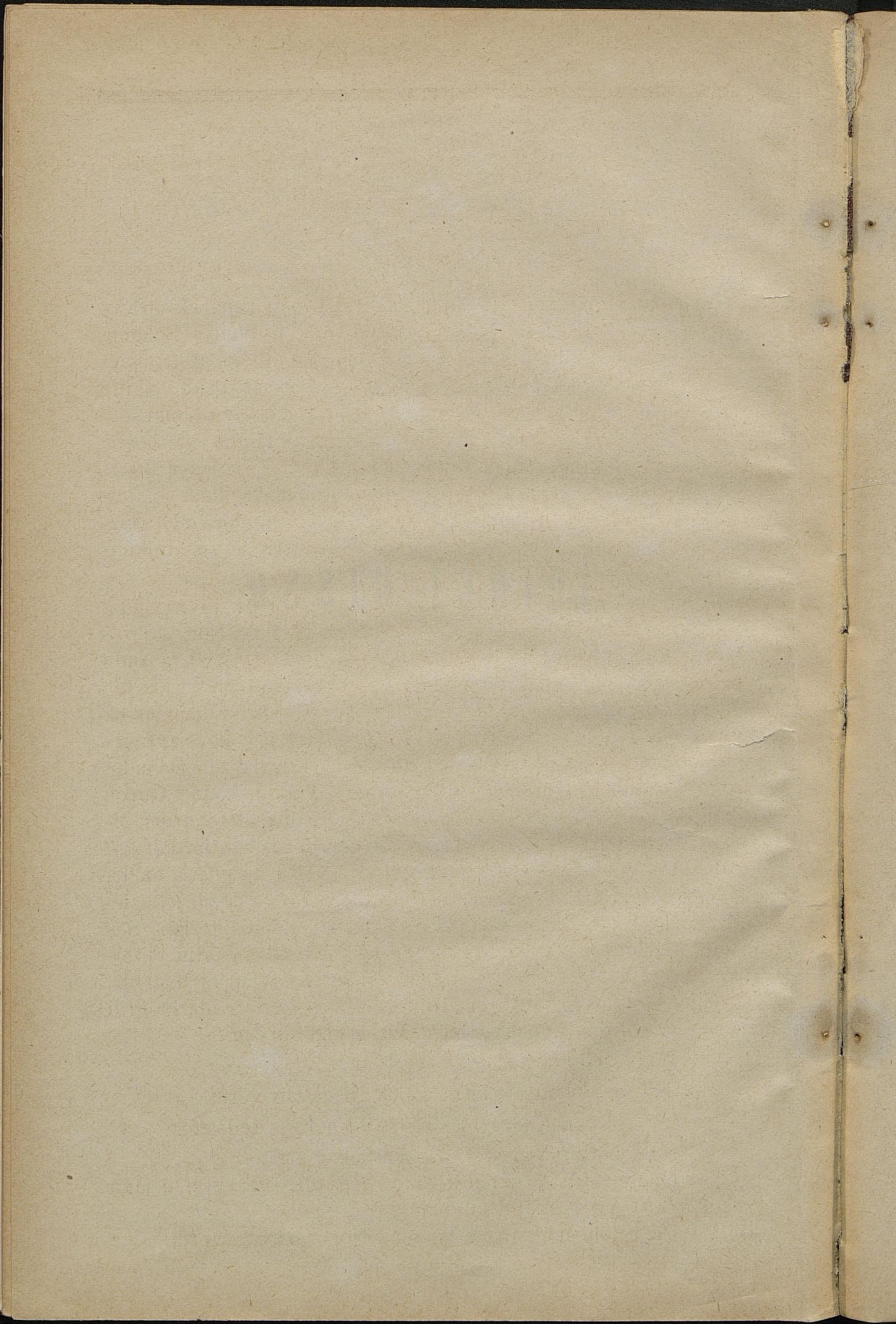
Sabahı qunu trojka karıda hazırlı oldy. Bəhadırın əjlərinə lazımlıca jügəzdiirləb hazırlı etdilər. Hamı balkona Bəhadırı turməjə çoxdular. Bəli vakt oldy qi Bəhadır hamıslı ilə xyadahafiz edib səvqili Sonası ilə ajrlıldı...

Və Sona «qagızlıq qəzlujuruq» dejib, atasını balkonda kojyb Bəhadırın otagına tez qəldi və qəzlərindən kanlı jazähləqub uzak qibi agladı.

(Son)

I Q I N C I H I S S a

Iqinci hissə.

Bəhadır Sonadan ağırlandan sonra, trojka çaparak əjri və ujru jollar ilə kalın mezəli daglın bazında bylyndy. Bəhadır gejri bir halatda idi. Bəhadır 3 verst bishiz qedib ancak trojkaçlı daglın bazında atlı cilovyny duzəltməq istərəqən ağıldı, qərdüqi Sonadan xejli irak duzubdur. Onyn fiqrindən kuz olmak qəçirdi qi axırımcı, dəfə üçyb həm əfqarlı, ryhyna və agli na ləzzət verən Sonaja baxsıln, amma nə fajda!.. Trojkaçlı atları surməq istəjəndə Bəhadır «javaz bir az» dejib, trojkanı saxlatdı. Bəhadırın nəzəri Sona olan evə satazıb bir neçə ryb qəzlərini bir nuktədən çəqmədi və sonra çarasız kalıb trojkanı surduru.

Bəhadırın bazında min-min fiqirlər tovr-bə tovr xıjalət olyrqən «Priyjt» adlanan kalıga jetişdilər. Byrada Noryz Trojkaçlı atlara iqi saat jornyk verməq istədi. Noryz 30 jazında qədəq boj, canlı oglan idi, uzundə qəzə satazan bir ejbi jox idi, ancak uzunun copyry, qəzlərinin riziq qəzlərinə bənzəməji, byrnynyn nihaҗətdə bəjuq deziqləri, Kylaklarlınlı koz jafragatəq sallanmaglı-insanlı nəzərini bir az məzgyl edirdi. Bəhadır uzun Mənqilis olan tərəfə dytyb urəqdən bir ah çəqdi. Qərdü Sona ilə bynyn arasında yca daglar, kalın mezələr vardı. Elləri kojnynda 2 saat koz agacınınlı altında dərin fiqirdə qah qəzirdi, qah otyryrdy. Kalıka bynlardan, və kalıkk jijəsindən başka heç qəs jox idi. Qızın javaz-javaz batmakda idi və naziq jel əsirdi; kuzlar jyvalarında otyryb dimdiqlərini təmizlijirdilər. Səs səmir jox idi, ancak hərdən bir zorba həjət iti hururdu. Trojkaçlınlı səsi «aga əjləzin vaktdır» Bəhadırın fiqrini dagıtdı. Bəhadır trojkaya otyrdy, və trojkaçlı atları «fiżt» edib, istijirdi qi sursun: birdən kabaklarına çapar çəxib soryzdy:

- Hara qədirsiniz?
- Tiflisə, Bəhadır bazılıkaldırlıb cavab verdi.
- By vakt mən sizə məsləhət qərmurəm qədəsiniz.
- Nə səbəbə? Yca səslə Noryz xəbər aldı.
- Ondan ətru qi dunən axzam Priytdan uç verst o jana kaçaklar 10 nəfər adam səjyblar:
- Bizə dəjməzlər, istər istəməz Noryz cavab verdi.

— Θзунуз биләрсиз, ancak by ахзат vakti sizə məsləhət qərmurəm.

Noryz istijirdi atlari sursun, Bəhadır bir az fiqirdən sonra dedi qı, səbr etməli, bəlqə bir xəbər çıxa.

— Aga, korxma: hər qah kaçaklar dünən adamlarlı sojyblar, by qun by jolda olmazlar, imdi qərəsən korxylarından hansı cəhənnəmə itiblər, Noryz dejib Bəhadırdan cavab qəzlədi.

— Jox, hər izdə səbir lazımdır, dejib Bəhadır trojkadan duzdu: by qecə byrada kalmagımlız məsləhətdir, səhər qecədən jola duzəriq. Atları aç. By vakt kalıq jijəsi Ivan bynlarlı darvazada dajanmaklarınlı qərub syal etdi: «Nijə qətmirsiniz?», Ivan səbəbi bilib, Bəhadıra dedi: aga, mən də məsləhət qərmurəm qı by vakt qədəsiniz. Jaxzı olar by qecə kalaşlınz, sabah qecədən qədərsiniz: bəlqə səhərədəq bir xəbər çıxa.

Noryz çarasız kalıb atlari açdı, Bəhadır jätək üçün Ivandan jer istədi. Ivan qəj qəz, sakkalı agarmız uzu cil, yca boj, artıq pyla qərə çox konak səvən koca rys idi.

Ivan Bəhadırlı tavakkasına qərə bir balaca otak açdı. Otacığın bir tərəfində balaca taxt ustundə samandan dəzəqcə, illərlə uzu jyjylmamız balıq, taxtın ustundə jarlım arzınlı hündürlüyü, bir karlı eni pəncərə iqi zizəli, kyrym və toz basmı; pəncərə də bir neçə hərumçəq və milçəq ələsu, və balaca çırak zizəsini kara his basmı və piltəsi neçə qunlər ilə qəsilməmiz - Ivan otagı qəstərib qətdi. Bəhadır taxtın ustə jıxılıb fiqirə qətdi. Kaçaklarınlı xəbəri, təzə otakçanınlı təhər təjuru Sonanlı fiqirini çəqməjə mane, oldy. Byndan savajı Bəhadırlı incidən o oldy qı, vaktında qədib Tifisə çatmıljacakdlı. Bəhadır by fiqirdə iqən Ivan karlınlı açıb əlində samavar ustundə mis çajniq, iqi fincan, bir neçə kənd kırıqlı içəri daxlı oldy və dedi:

— Aga joldan qəlibsiniz, jorylybsynyz, dyryn bir az çaj için. By səzlər Bəhadırlı fiqirlərini daglıtdı.

— çox razıjam, dedi Bəhadır bazlınlı balıdan kaldiırdı. Hər cənd jeməq və içməq Bəhadırlı fiqirindən qəcmirdi, amma hazırlı samavara zad olyb bir fincan çaj içməjə razılık verdi. Ivan iqi fincan da çaj ilə doldyrdy: birisini Bəhadırlı kabagına o birisini əz kabagına kojb dedi: «Aga, byjyryn için qərurəm jorylybsynyz, çaj jorgynyzy aparar». By səzlərdən sonra Ivan başladı xoryllatmaga. Bəhadır bir fincan içənədəq Ivan bez fincan xoryllatdı, Bəhadırsa iqi fincan quc ilə içib Ivana razılık etdi. By vakt Ivan 11-minci fincanı içirdi və tər uzundən jağız təq təqulurdu, Ivan Bəhadıra dili ilə cavab verə bilmijib baz əjdi, və

bazählı əjən vakt, çünqu qəzləri Bəhadır da idi, fincanlın jarlısı dizinə təquldı. Ivan fincanlın sanlınlı ynytdy samavardan sy damcı-damcı qəlirdi qi Ivan çajdan əl çəqdi, sonra cibindən trypkaslınlı çıxardıb tustulətdi və Bəhadıra nəzər jetirib syal etdi:

— Siz nə millətsiniz?

— Mən musəlmanam, dejib Bəhadır da paprosyny jandırıdı. By vaktadəq Ivan Bəhadırla rysca danızlırdı, Ivan Bəhadırlı musəlman olmagınlı bilib bazählı turqcə səjləməjə qi, Ivan turqcə çox jaxzı danızlırdı. Bəhadır bynyn danızmagına təəccub edib sordy:

— Siz turqcə haradan əjrənibsiniz?

— By jəvlikda çox musəlman qəndi var, onlar ilə bizim iżimiz çox olmagına qərə turqcə əjrənmizəm, Ivan byny dejib trypkaslınlı bozaltdı və bazählı azaga tiqib dedi:

— Sizin musəlmanlar jaxzı dolanmırlar.

— Necə? Bəhadır soryzdy bazählı əli ilə dytdy.

— Dəxi necə olacakdır: pəzələri ogyrlyk, kyldyrlyk olyb nə allahdan korxyları var nə padzahdan.

— Bəli qərəqdir bynlara tərbijə verilə.

Ivan qəruqur Bəhadırlı mətləbini anlamadı və iqinci dəfə trybkaslınlı doldyrmak istərqən çəldə kejl - kal duzdu. Ivan tez düzəri, çıxıb qərdi qi bir neçə çapar əz bəjuqlarılə həjətdə danızlırlar. Bəhadır səbr etmijib otakdan çıxdı. By vakt çaparlın bəjuju qulə-qulə Ivana dejirdi: «Kaçakları kovdyk Sarvan mahalına tərəf, sonra qəzdən itdilər». Bəhadırlı sylına yol korxily dejil qi, çapar bazähl cavab verdi: «Xejir, hər qah istijirsiniz by ajdılık qecə də qedə bilərsiniz və bir çapar sizə verə bilərəm». Bəhadır çox sag ol dejib Noryzy səslədi. Noryz səs vermədi Bəhadır atlar baglanan jerə qedib qərdi qi Noryz xoryldiyjr. Bəhadır və Ivan Noryzy çətinliq ilə jykydan ojatdlılar. Noryz qəzlərini ojyzydrya- ojyzydrya açıb nə var? Nə istijirsinz? dejib syal etdi. Bəhadırlı səzunə: dyr trojkanlı kaz. Noryz qəjə baxıb dedi: «Aga hələ tezdir, səhərə çox kalıbdır». İvanlın səsi Noryz! Noryz!. Noryzy jyxydan ajlıtdı və ahvalatdan xəbərdar olyb qetdi atlarına janılna.

Bəhadır Ivanlın kyllygyna lajık ona pyl bagızlıjb çox razılık etdi. Jarlım saatdan sonra trojka hazır oldy. Noryz: Aga, byjyryн hazıram, dejib Bəhadıra səsləndi.

Bəhadır Ivan ilə və çapar bazähl ilə salamatlaşıb trojkaja əjləzdi. Noryz çaparlı trojkanlına janında qərub ırəqləndi və atlara bərqdən əz kajdası ilə «fiżt» edib jola duzulər. Jolyn iqi

tərəfində məzə, ajdılık qecə, təqərlərin səsi, atlarıñ ajaklarıñ təpəltisi, məzələrə səs salırdı. Bəhadır dərin-dərin fiqir də iqən Noryz dydaglıñ altında oxyjyrdy, çunqu jol bazlı juxarı idı, ona qərə Noryz atları javaz-javaz surub əzunə xoz qələn nəgmələrdən oxyjyrdy. Bybyn bajatlıları Bəhadırın dərdini dəxi də artırdı. Noryz Bəhadırı gəməqin qərub dedi:

— Aga, nə üçün fiqir edirsən, joxsa, kaçaklardan korxysan? Korxma imdi by jolda olmaz və bir də kalıga jaxınlazmırlı.

— Kaçaklardan korxmyram, ancak fiqir edirəm qi, by evi jəxəlməzlar nə pəzədir qi əzlərinə kabyl ediblər.

— Aj aga, elə demə, mən bynları heç kənamıram, bynlarıñ kaçak olmaklarına çox səbəb var....

— Qəruqur coxsysy aclıkdən kaçakçılık edir.

— Xejir aga, hamışlıñ evində bir parça çörəji var, ancak bynları by jola kojan bizim bəjuqlərimizdir.... və hamıdan baz səbəb arvatdır. Arvad!

— Necə arvad?

— Belə qi by evləri jəxəlməzlar bir birinin nişanlısıñ kaçırırlar, by bir adətdir duzub bizim aramız, jenə kılzıñ qəbin qəsilməməz olsa bir əejdir, amma by evləri jəxəlməzlar qəbinli - qəbinli kılzları kaçırırlar... Əlbətdə by təhər iżlərdən sonra əvvəlqi nişanlısı dəli olyb daga daza duzur, və bazlılıq dymənindən əvəz almaga. By jazlıga jeməq lazımdır, ona qərə qərursən sənin mənim qibi adamlarlı sojyb onynla dolanacak edir.

— A qızı nə dejirsən? Qəbinli kılzı da kaçırıtmak olyrmy? Nə üçün ziqağət etmirler? Bəs kazı və gejri mollalar nədən ətru tə'jin olynybdyr?

— Ah, aga, mollalarımlızın da xarablı çəxibdıl... Ody, bir aj byndan əkdəm bizim qəntdə biri qəbinli kılzı kaçırılb apardı. Əzəqə qəndə, mollaja pyl basıb qəbinini qəsdirdi. Sonra molla ezipdən dedi qi mən bilmirəm qi kılz əzəqəjə qəbinli ja jox... dejir kılz əzu razılık verdi. Sonra iż qetdi Tiflisə oglunuñ atası Tiflisə qədib, qəlməqdən halaq oldy.

— Nə üçün?

— Nə bilim, dejir qədirən kazlınuñ janına, dejir: sabah. Sabah qədirən, dejir jazməzəm juxarı. Juxarı qədirən dejir sabah, sabah qədirən, dejir nəqi lazımdır ediriq. Axırdə jazlık bizar olyb qəldi qəndə. Sənin canlınuñ üçün jazlıqı Tiflisdə necə incitmişdilərsə hamı mollalar, bəjuq axyndan başlamıñ qicijinədəq agzından qələni dejirdi...

— Heç zej edə bilməzlər. Onlarıñ borcydyr zəriətlə iż qərələr.

— Axır onlar jazı pozy edənədəq iż iżdən qeçir, ody: qeçən jaz mənim bazıma da by iż qəldi. Ancak mən təq oldygyma qərə və bir də dava səvməjən oldygyma, duz qetdim Tiflisə bəjuq axyndyn janına. Agzımlı açıb dərdimi deməq istiirdim kojmadı səjləməjə, dedi qi o kazınlı iżidir, əvvəl koj orada jazsınlar. Qetdim jerinə də mə'lym etdim. İmdi bir ildən çoxdyr arvadımlı əlimdən alıblar by vaktadəq bir xəbər joxdyr. Mən də sonra qərdum qi duzmanımla bazarmıjacagam, arvadıñ qəbinini qeri edib iżdən əl çəqdim, amma duzmanılm 4 aj Tiflisə qetdi qəldi. Əzu də pilly adamıñ ogly, idi... mən də iżi əlyjdym - bilmərrə əl çəqdim... ah, aga, azmı belə iż olyr? Azmı, ələ dərdlərə janan var? Hər qah mənim də arxam olsa idi imdi mən də bir fistaj çıxartımlı, imdi o tərəfdən də by tərəfdən də bir neçəsi kılzı qulləjə kyrban olmyzdy... Noryz by sözleri dejib, urəqdən ah çəqdi və atları surdu. Noryzyn «ah» sözü Bəhadırıñ kəlbində dərin-dərin jer etdi. By «ah» sözü biçara Noryzyn qıqsız, pylsyz olmagına və gejrilərinin biinsaf, bimuruvvət, bigejrət, vəbihəja olmaklarına əz mənsəblərinə lajık olmyjan, dunja mənfəətindən ətru zəriəti satanlara iżarə idi....

Bəhadır by fiqirləri bazından qeçirərqən «Bili dyxan» kalka jetiədilər. Bəhadırıñ tavakkasına qərə Noryz by kalkda atları açmadı saat 6-da «Kocyr» adlanan kalıga çatdılar. Kocyrda 1 saat jörnyk üçün duzulər, çapar bynları Kocyrda kojyb qeri kajıtdı. Bəhadır salamat qəlməqlərinə və kaçaklarıñ uzunu qərmədijinə nihajət də zəd oldy. Kocyrdan Tiflis qərəndə Bəhadırıñ urəji kılıldı, cunqu qetdiqçə səvqili dəstyndən լrak düşurdu.

Noryz trojkanı hazırlıljıb jola duzulər; Saat 10-da Tiflisə varid oldylar. Bəhadır «Baql» adlanan kəsdinə duzdu. Noryz əz hakkını, alıb və çox razlılk edib Bəhadırdañ ajrlıldı. Bəhadır paltarı dəjizib kəsdindən çıxdı qi, joldaşlarınlı axtarsıñ, Tiflisdə qəzdijin adamı tapmak istəsən qərədəq «Kalavinsqi praspekt» adlanan quçəjə çıxasan. Bəhadır by fiqir ilə oraja uz kojdy. Bir az Kalavinsqidə dolanarqən kabagına joldaşlı istyident Soltan rast qəldi. Iqi joldaş uç aj bir birini qərmujub imdi rast qəlməqlərinə çox zəd oldylar. Bynlar bir - birinin ahvalından xəbərdar olandan sonra hər iqisi «Baql» kəsdinsəsinə qəldilər. Bəhadır papros jandırılb Soltandan sordy:

-
- Rəfikim: de qərum by jajl necə qeçirtdin.
— Pis qəcmədi! ijyn ajnlı byrada qeçirdim, Soltan dejib divanlı ustə yzandı.
— Jəkin çox isti idi.
— Mən bir elə isti hiss etmədim, ondan ətru qi səhərdən axzamadəq evdə otyryrdym, ancak axzamlar çəxlb baglara qedirdim. Və hərdən bir təzə aznalarım çaj içməjə aparırdılar.
— Təzə dostlardan qimdir - Joxsa... elə dost oldyn? Hə?
— Bəs necə! Bir dəfə evlərində nahar dəxi etmizəm.
— Kızılqı qərdunmu?
— Əslı məksydym o dejildimi?
— Nə təhərdir? Jaxzıldırmı?
— Zahirdə byrnyndan savajlı bir ejbi joxdyr!...
— Hə, necə amma, de qərum sən mənim canım.
— Dogrysı, Bəhadır, mən kıldan bir əzəj anlamadıım. Hə-jif o jeddi ilə qi inistitytda zəhmət çəqib dərs oxyyibdyr.

Soltanın səhbəti Bəhadıra xoz qəldi və javıga qəlib əlini Soltanın cığınınə kojyb və dedi:

- Səjlə, səjlə qərum, səndə xəbər çoxdyr.
— Sən Mənqılısə qedəndə dedimmi o kızı mən qərəq qərum.
— Hə!

— De kylak ver: bir məclisdə rast qəlib, atası ilə dost oldym. Bynynla bir az mədənijjətdən səhbət edəndən sonra qərunur xozuna qəlmizəm. Əzu mədənijjət dadımlıbsa da ancak müsəlmana mədənijjət vacib olmagınlı səjlədi.

Bir az səhbətdən sonra mən ona dedim: Mən çox zədam qı siz nə-inqi by fiqirdəsiniz və hətta ezitmişəm kızılqıza da lazımlı olan tərbijəni veribsınız. Byny dejəndə dostymyn agzı açıldı: başladı kızılqı tə'rif etməjə; xulasə axırdı urəjindən by qeçdi qi kızılqı qərməsən onyn tərbijəsini nəzərə qətirə bilməzsən. By fiqirini mənə bildirib məni əz evinə çaj içməjə də'va etdi. Mən byna çox zad olyb söz verdim qi kyllagynda hazırlı ollam. O biri qun dostym qılıq qetdim.

- Evləri haradadır?
— A qızı nəjinə lazımdır!
— Sən mənim canım de.
— Azaga, «Orta cala»dan by tərəfə.
— Hə, jaxzı, səjlə.

— Dəxi nə? O biri qunu qetdim. Qızı kabagıma çəxlb məni zala apardı. Bir az səhbət edəndən sonra məni nahar otagına də'vət etdi. Bir arvad kabagımlıza çəxlb, by mənim ar-

vadımdır, dejib azna oldym. Evinin səlikəsinə söz joxdyr. Hər zəj Avropa kajdası ilə... bəli, bir az səhbətdən sonra çaj orta-lıga qəldi. Mən başladım dostymyn arvadını tə'rif etməjə qı bizim müsəlman arvadlarından belə arvad az taplılar qı kızınlı lazımlı olan tərbijəni verə. Byny deməzdim arvadın agzı qəruq-lənmiz açıldı, nə açıldı! başladı: mən belə, atam, belə, kızımlı belə! dogrydýr, dedi: Tiflisdə bir neçə adamın kızları oxuyub kyrtarıbdırlar, amma mənim kızımlı qibi hələ kyraran olmyyb-dyr, byny dejib əli ilə divarda asılımlı qagızlı qəstərdi və dedi: byny jaxzı kyrтarmagına qərə veriblər, və bir də.... byrada qızı arvadın sözunu qəsib deid: xejir by zahadatnamanı, hamıdan jaxzı kyrтarmagına qərə veriblər. Arvadı qızının sözunu təsdik edib başladı: «heç bilirsınız, oxymagi na o kədər sə'j etməmiz qı nə kədər mysikijə və tansa. Bizim bir dostumuz var, famili də jadımdan çıkdı, qızı, «Alikşandır Ivanoviç» dejib arvadının jadına saldı. Hə, bax, Alikşandır Ivanoviçin konaklılı var idi, bizi də çagırmılzıdlar; bəzədəq kyrs kyrтarmızlı kız var idi; amma elə qı bizim kızı başlağırkı tansı hamıslınlı agzı açıla kalırdı... Qızı jenə arvadın sözunu agzında kojuv dedi: «Bəs ony dejirsən neçə qərrə-prava! prava dedilər». By sözlərdən sonra kapı açılıb tə'rifi asıltana çıkmızlı nazənin daxlı oldy. Mən ajaga dyryb baz əjdium və sonra bir birimizə əl verdiq. Kız mənə məgryrlyk ilə baxdı. Byynla belə mən dedim: çox zədəm qi müsəlmandan da, sizin qibi kızlar var. Mənim by sözlərimə «merisi» dejib başladı mənimlə rysca danızmaga.

— Bəs byrnynda nə ejbi var. Bəhadır soryzdy paprosyny jandırdı.

— Byryn bir az ortadan kalxımlıdlı.

— Jaxzı, sonra.

— Dəxi nə sonra bəli byynyla səhbəti başladı. Mən turqcə syal edirdim, kız mənə rysca cavab verirdi. Kız mənimlə danızlılcə ər arvad bir birinə bıxılb ləzzət aparırdılar.

Mənim syalıma: elmlərdən hansı xozunuya qəlir, kız «Firənq dili» dejib məndən sordy «siz firənqcə bilirsinizmi» cavab verdim qı, «bəli» kız başladı səhbəti firənqcə. Bir az səhbətdən sonra zarafatca firənq dilində sordym qı ərə qətməq istijirmi və nə mənsəb sahıbına qətməq istijir. Cavab verdi qı hamıdan artıkk əfsərə.. By sözlərdən sonra basımdan od parıldadı, çünqu bynlar ilə dost olmamıdan mukəddəm oxymuz Tiflis kızlarınlı arasında çox zəj eziitməzdim, və kız by sözləri dejəndən sonra dəxi zəqqım kalmadı mənim sözümə: dogry-

dyr bizim kızlar oxyjyrlar amma qərəq qələcəq zindiqanlıqada hazırlaşsınlar, jə'ni uzaklara tərbijə verməq, ev, işlərini qərməq, qələcəq, ananın borcydyr. Ancak cavab verdi qi xejir bizim kız əlini isti sydan sojyk syja vyrmaz, ərə verəndə elə adama verəcəjəm qi evdə heç zej etməsin. Uzaklardan otru ajrı kyllykçy saxlar. Ev işlərindən otru də bir ajrlıslını.

Kızı da anasını səzlərini təsdiq edəndə dogrysı mən səbir etmədim, hazırlazıldım qətməjə, ancak qah arvadının və qah ərinin tə'rifini məni biixtijar saxlıdırdı. Axırda fursət tapılıb dedi: Siz qərəq çalızasınlıq qi gejriləri də kızlarınlı oxymaga versinlər, ona qərət lazımdır qi onlar ilə əlakəniz ola, ta kızınlıq tərbijəsini qərub olar da kızlarınlı kojalar oxymaga. Qərət arvad mənə nə cavab verdi. «Biz» dedi, «dogrysı hər adamlı dyryb otyra bilmiriq. Kızı da by vaktadəq Tiflisdə heç bir kız ilə dostlyk edə bilmir, ondan ətru qi onlar nə otyrmaklarınlı bilirlər və nə dyrmaklarınlı. Və bir də lajık dejil qi belə mədənijətli kız elə adamlarla dyryb otyrsyn...»

Axırdı mənim syalıma: Turqçə jazmak bilirsinizmi? Kız cavab verdi qi turq dili nədir qi ona qəzəl vakıtlımlı çurudəm və nəjə lazımdır....

By səzlər mənim kanlımlı dəxi də xarab edib, davam qətirə bilmədim: «xydahafiz» edib, çıxdım. Soltan by səzlərdən sonra Bəhadıra baxıb onyn by barada sözunu qəzlədi.

— Bəs belə. Bəhadır fiqirə qedib dedi: qər by sən əzun turq kəzəl olasan əz dilini bəjənmijəsən?! Əzun turq arvadı ola- san, 20 il byndan mukəddəm sadə turq quflətindən çəxasan imdi turq kəzərlər ancak əfsərə qətməqdən, və ja firənq dilini bilməqdən ətru və əz dilini və millətini dyzman dytmakdan ətru, mədənijjətin dalğası qədirlərsə heç qətməsələr jaxzıldır... Bəhadır fiqirə qedib dyrdy otakda qəzməjə.

— Belə fiqirdə, başladı Soltan: bir by kız dejil, Tiflisdə və
gejri jerlərdə oxymuz kızlarıın əqsəri məiçətə və zindəqanlıga
by təhər baxırlar. Soltan sözünü kyrtarıb Bəhadırı nəzər je-
tirdi Bəhadırısa Soltanıın sözləri dərin-dərin fiqirə apardı. Bə-
hadır əz Sonasını jadına salıb « afərin millət! » dedi. Soltan
bynyn sözlərini jaxzı baza düşmujub dedi: Ah! millətin evi jıxlı-
lıbdır! Hər millətin kabaga qetməjinə bajis əvvəl arvaddır. Im-
di by təhər nəzərli kızlardan biz nə qəzlujəq? Bynlar qələcəq-
də ana olacaklar.... biçara turq balalarına nə tərbijə verəcəq-
lər? Əlbətdə uzaklar təmiz olacaklar. Hər bir ədəbi (əjrənəcəq-
lər) biləcəqlər, tans əjrənəcəqlər, firəngçə donkyildanacaklar,

amma өз дилерини нә-inqi bilməjəcəqlər və hətta istəməjəcəqlər bilsinlər, çünqu turq «madonları» tərbijəni elə verəcəqlər.

— Bəli Bəhadır cavab verdi: bir dilin kədirini millət o vakt bilər qi haman dildə jazlılan inzalar millətin həm bədəninə və həm də ryhyna tərbijə verə və bir dilin o vakt kijməti olar qi o dili tə'lim verənlərdə gejrət, insaf ola: məqtəblərimizə baxırsan juz ildən kalma kajda kanyň ilə dərs verirlər. Inza jazanlarımlıza baxırsan: «əlfazlar» o kədər qəzlərini qor edib qi əslı məksydy jaddan ynydyblar... və bir neçəsi dəxi өz hissijatını gejri dildə kələmə qətirir. Bynlardan syal etməli qi ej aglınlı nə jerə sərf etməq bilməjən biçaralar! «Xətaji millət - üçün turq dilində jazmagın nə mənfəəti?» «Həqim azara qərə qərəq dava versin». Joxsa by mejmyn elmini səvənlər fiqir edirlər өz biməni, pyç jazdıkları inzalara hər iqi tərəfdən afərin alsınlار... Naxozun ryhyny təmizləməqdənsə karnınlı təmizlijir. Jazdığlınlı inzalara by jazık millətdən afərin qəzləmijin! çünqu millət nə kədər qor olmyz olsa bazlına dəjən topwyzy hiss edər....

By səzdən sonra Bəhadır «ah» edib fiqrə qetdi. Soltan Bəhadıra javılk qedib dedi: «By barədə səhbətimiz çox olacakdıl hələ kylak as qər ryhanılarımlız nə edirlər».

— Onlar ilə dəmi dost oldyn?

— Bəs nə!

Sən «huzuri-zəriflərinə» qedib onları tanılıbsan, amma mən o mukəddəs canablarlı uzlərini qərməməmiz tanıtmışam, Bəhadır byny dejib kojyn cibindən dəftərçəsini çıxardıb Soltana qəstərdi və dedi: jolda jazmışam, pis xət duzubdur. Inzallah Peterbyrga qədəndə bir neçə jerini duzəldib verərəm oxyjarsan.

— Byrada jaxsı oldy qi bir oglanla dost oldym, Soltan dejib dəftərçəni Bəhadıra kaitardı, haman oglan söz verdi qi Tiflisdə hər nə ahvalat olsa jazsın. Səzündən belə qəruqur qi əzu də turqcə jazlır və hətta, dejirdi, Tiflis musəlmanlarınlıbaraşında bir ahvalat jazıbdır.

Hər halda by oglan bizə lazımlı olacakdıl.

— Əlbətdə, Bəhadır, dejib oglanlı adınlı sordy.

— S... dejib, Soltan cavab verdi.

— By vakt kapı açılıb kəsdin kyllykçysy samavar qətirdi. Bəhadır çajniqə çaj salıb kojdy samavarlı ustə və sonra Soltan və əzunə çaj təqə təqə syal etdi:

— Qəruqur vaktılın boz jerə qeçirtmijibsən.

— Mən haçan vaktılın boz jerə qeçirtmizəm?

— Soltan, өз арамыздың. Өсөн үй мілletтін сөхбетінін едәндегі кылактарының дүтиздін, амма имди өнерурәм мілletтә бир нөnisbәtlөri олан адамдары өзүн аxtarып тапқырсан.

— Бәhadыр! Сөн мәни баздан тәnbөл hesab edib мәнә gejri нәzәrlө baxыrdын, сөн fiqir edirdin мән өсла өз мілlettim ilө өлакәми qəsmizəm, səhvən!

— Jadıñdan ynydybsan: bir qun turqcə jazmak barasında сөхбет oldy, сөн az kaldi мәnim ilө dalazasan?

Dogrydýr, o vakt мәнә dejirdin; vaktلىк өбөс jerə qecirtmө, bir зеј jaz, амма мән fiqir edirdim qi bir мәним jazmagımdan nə olacakdýr və мәним inzalarıma qim dikkət edəcəqdır; fiqir edirdim: çox jaxzı jazdırm qim oxyjacakdýr? Amma имди fiqirimi dəjişdirmizəm, duzmışəm сөн duzən dərdə...

— Necə?

— Imdi ancak anlamызам: biz мілlettin fiqirini çəqməjəndə bəs qim çəqəcəqdır? Biz jazmıljanda qim jazacakdýr?

— Bəs belə! Bəhadыр dejib Soltanын bojnyndan kycakladы, имди bildim qi gejrot mejdanında təq dejiləm. Bir fiqirli kardazım! мілlettimiz bir haldadыr qi, bir balaca nagılda jazsan bəjuq iż etmis qimisən! Ancak jazan zəxs qərəq xalkın dikkətindən korxmasın... Mərdana hər sözü açıq desin, kardaz olmuyz olsa da. O qi kaldi bir para adamlara, qi əllərindən bir зеј qəlmijib arada söz qəzdirən arvadlar qibi həsədlərindən partlıjıb zyrnalarын bəm edirlər, onlara kylak asmamalı by təhər zəxslər hər мілletdə var. Onlar axırdıda əzlərinə lajık olan mərtəbəni tapırlar...

Inandırlıram сəni: çox by misal adamlardan korxyb өз məlymatlarıның qızıldırınlar. Bydy Tiflis! Azmı byrada mədənij-jətli musəlman cavanları var, nə üçün bir iż qərmurlar?

Mənim нәzərimə byrada mədənij-jətli musəlman azdýr. Mən bir neçəsilə aza oldym. Hər qah bynları fiqirlərini və zində-qanlıga нәzərlərini bilsən, kanlı xarab olar. Bynları barasında vaktında danızarıq, ancak sənə xəbər verim Qəncədən.

— Hikət qagaz jazmılzıdı A... bəjən barasında ahval pursan oldym. Mən dedilər qi zəhərdədir. By xəbərə çox zəd oldym, ondan etru qi Qəncədə ondan savajı javıq dostym joxdyr. Əlimi jymyզdym kapıcı qəldi sizi xəbər alırlar. Byna təəccub etdim, fiqir etdim qi məni byrada A... bəjdən bəzka heç qəs tanımlı

və o da tezliqdə haradan biləcəkdir. Xulasə kaplıçlı dedim: byjyrsyn. Mən byny deməqdə kapı açıllıb A-bəj daxıl oldy. Mən həkikət belə rast qəlməjimizə inanmırdım, ancak sonradan mə'lym oldy qi əzqə adam axtarılmıç, taxtada mənim adlımlı qərub tapıbdır.... Bir az səhbətdən sonra rəfikim mənə dedi qi A-F zəhərdədir, qərəq onun janına qədəq. By xəbərə mən zad oldym; çunqu eziitməzdəm qi A-F çox gejrətli müusəlman hesab olynyr. çajlımlı içib kəsdindən çıxdılk, fajton qəturub qetdiq. Zənqi çəqdiq, kyllykçy çıxlıb dedi qi aga by saat qələcəkdir, byjyryň əjləzin. Qetdiq otaga, otagı hələ nəzərdən qeçirməməzdəm rəfikim dedi: «arık qəlir». Mən əvvəl bynyn sözlərini anlamadım, amma sonra elə qi qəzlədijimiz evin sahiblə qəldi. Bildim qi A-bəj zarafatla dejirmiç «arık» bəli necə arık! uç sən qəqluqdə!

Xulasə bynynla qərusub sözündən belə qərundu qi mənim Ələncəjə qəlməjimə çox zad olybdyr.. A-bəjin sözündən belə mə'lym oldy qi Ələncənin mə'rifətli müsəlmanları hələ gəflət jyxysyndadır. Amma camaatı tərbijədən kaçak dejil, və mə'rifətli cavanları jatmakları və ryhanılları bir neçəsinin millət iżinə karızmakları umumi işləri lənqidir. Sonra bildim qi qeçən il orada bəjuq məscidin janında müsəlmanlar bir məqtəb binasını kojmızlar, usyli-cədid ilə həm turqcə və həm rysca dərs dejirmişlər, ancak sonradan bir neçə avamlı qorlygyuna qərə və gejri məqtəbdarları həsədilə məqtəb pozylır, əsil səbəb by olybdyr qi turq müəllimi sunni imiz.... sonra bir məclisdə həkikət turq müəliminin müəllimliqdə mahir, oldygyny eziitməm. Ələrunur çox zəhmət çəqirmiş hətta iqı uç aj mavacılıqlı dərs dejirmiç, çunqu millət adına jügulan pyly ydyrmızılar... Xulasə - A-F turq müəllimindən çox razılık etdi. «Nə etməq» A-F dedi: «Avamla hələ çətindir dava etməq. Allah insaf, versin bizim ryhanıllara onlarda avamlar ilə bir olyblar. Bez ja altı kanacaklı adam bynları kabagında nə edəcəkdir. Jenə gəzetəmiz olsa bynlarla dava mumqundur, amma nə fajda...» dogrysı A-Fnin by sözləri mənim xozuma qəldi, çunqu by sözləri ırəqdən dejirdi. Sözlərindən və uzundən mə'lym olyrdı qi, gejri təzə rəfikimi bogyr, axırdı mənə söz verdi qi hər qah kiçəda Ələncədə kalmalı olsa Ələncə müsəlmanları üçün barasında bir necə ahvalat jazsılı. Səhbətimiz çox çəqdi. Axırdı A-F və'dəmizi nahara alıb mənə məsləhət qərdi qi bəjuq axyndyn janına qədim. Mən razı oldym, naharadəq xahiş etdim qi axyndy zıjarət edim, A-bəj axyndyn hucreşini qəstərib dedi qi axyndla səhbət edəndə kiraətxananı da barasında danızı.

Jolda bildim qi iqi ildir istijirlər kiraətxana açmaga, ancak axyndyn iltifat nəzəri olmadıqna qərə iż duz qetmir. Bəli, bəli, qetdim canab axyndyn huzyri-zərifinə çəqmələrimi çəxartdım və salam verib ədəblə (dəvə qibi) karlınlı agzında dizi ustə çəqdum. Ammamalı uç nəfər adam otyrmışdı. Ona qərə əvvəl bilmədim onları hanqıslı «canab axynddyr» ismini syal edib, ammaması balaca olan bəjuq ag ammamalıja iżarə etdi, bəli, canab axynd xoz uzlu kirmızı sakkal, (ynydmyzam sarı, sakkal ja inqi kirmızı) axynd əlində qagız jazlırdı, və çunqu əlindən jerə kojmak istəmirdi, ona qərə bildim qi çox lazımlı qagız jazlır, mən başladım qi Peterbyrgdan qəlmizəm, əzumə vacib bildim qi canablıqları huzyri - zərifinə qələməm. «Zəhmət çəqibsınız» dejib axynd qəzunun birilə mənə nəzər etdi. Və sonra jenə başladı jazmaga. Gejri mollalar da əllərində hərə bir qagız jazlırdı, səhbəti mən başladım məqtəbdən, hər mətləbdən sonra canab axyndyn tənbəlliji dytmyjyb «bə'li» dejirdi. Qərunur biçara o kədər ərəb səzlərini məhrəcdən izlədir qi jazlık «bəli» qəlməsini də ərəb sözü edib boğazına əbəs jerə zəhmət verir. Məqtəb barasında mənə cavab vermədi, ancak «bə'li» və «xejir» mənim syallarımı rədd edirdi. Dogrysı axyndyn by təhər hərəqəti mənə xoz qəlmədi, çunqu fiqir etdim qi: ja canab axynd mənim səzlərimi anlamır, ja-inqi istijir qi mən başlıdan tez rədd olam. Həkikət dizlərim də agrıçıldı. Xulasə qor pezman axynda ədəblə xydahafiz dejib çıxdım. Dizlərimin agrılsından bir neçə addım axsadım.

— Bəs axynda bir əej demədin? Mən olsa idim axynda balaca nəsihət edərdim. Bəhadır dejib hirsli dyrdy qəzməjə.

— Nə dejəidim! xulasə qəldim kəsdinə, qərdum A-bəj otyryb məni qəzlujur. Macəranı ona naglı etdim, o az kaldı qulməqdən gəzz etsin və sonra fiqrə qədib dedi: «Bylar da nə-inqi millət gejrəti joxdyr, hətta din gejrəti də. Nəzərinizə çatdımlı, məscidin minarələrinə? Neçə ildir daglılb təqulubdur, amma by vaktadəq kajırmırlar.... Məscidin azmı pyly var? Nəjə məsrəf olynyr? Ancak əzləri bilirlər.» Bir az səhbətdən sonra A-bəj dedi qi nahara qətməjin vaktədər.

Bəli, qəldiq A-F qılı. Ahvalatlı ona naglı etdim. Səzlərim qəruqur ona çox əsər etdi.

Soltan səzlərini kyrтarmamızdı, kəsdin kyllykçysy içəri daxıl olyb Bəhadırdañ bəzbilit istədi. Bəhadır çamadanlı, açıb bəzbilit verdi. Sonra Bəhadırın fiqrinə duzdu qi Sonaja qagız jazsın, tez açıq kart qətitdirib jazdı.

Soltan qimə jazırsan dejib, Bəhadırda sordy. Bəhadır qagızı jazıb kyrtarandan sonra dedi:

By qagızı bir kıza jazıram qi jajda mənim ryhyma ləzzət veribdir, bədənimə jox, ryhyma!. «Ryh» sözünü dikkətlə deməqdə məksədim odyr qi, əzəqə fiqirlərə duzmujəsən.

— Qim ola? Təəccublə Soltan sordy.

— Qim ola! məjər dililə vəsf etməq mumqundurmu? Aladəftərçəni oky, qər neçə kılzdır! Qər heç jarlım saat byndan mukəddəm səjlədijin oxymuz kılzlara oxzajızlı varmı! Qər bynnyn bir dırnaglı bajak səjlədijin kılzlara dəjizərsənmi, millət gejrəti istijirsən onda, agıl, qamal istijirsən onda, bizimqilər, neçə qi dediq, jeddi səqqiz ilə zəhmət çəqib elm oxyjyrlar ondan ətru qi, tans əjrənsilər; əz dillərini ynytsynlar və ərə də qedəndə ancak əfsərə.... «Tyf!» dejib Bəhadır paprosyny jandırdı, və sonra Soltan syal etdi.

— Bəs Badqubəjə qedə bilmədin?

— Nə kədər çalızdımsa mumqun olmadı, amma, allah, kojsa qələn il nə təhər olsa, qedəcəjəm; çunqu jaxzlı xəbərlər qərəq orada olsyn.

— Bəli, hər bir barada Badqybənin ahvalatı, gejri zəhərlərdən artıkrakdır; amma ymydym var qi jajadəq oradan xəbər olsyn; çunqu bajak dedijim kılz kılzda oraja qedəcəkdir, və əz hissijatlılı səz veribdir qi jazsın.

— Tiflisdə Sarı. Razanı barasında bir neçə ahvalat ezi- dim, qəruqur əzunu Badqybərə jaxzlı duzəldibdir.

— Hə sarı Raza bir əzəqə «Raza» dejirlər. Olybdyr, mən də çox zej eziitmizəm amma inandırılm səni, eziidlən ahvalatlara inanımlıram, çunqu 14 il byndan mukəddəm Peterbyrga qələndə eziitdin qi nələr səjlujurdu?. Mumqundurmu by təhər mədənijətli zəxsi dunja mənfəətindən ətru məizətə və zindəqanlıga təmiz nəzərini pyla satsın, amma dejirlər....

Bəhadır sözünü kyrtarmamızdı kyllykçy poztxanadan qəlib xəbər qətirdi qi pozt vardı. Bəhadır və Soltan tez qejinib poztxanaja qetdilər, Soltan o qun qetdiqlərini gejri joldazlarına mə'lym etdi. Axzam saat 8-də o biri qunu iqisi də poztxanadə hazırlı oldylar, saat dokkyzda Tiflisdən Peterbyrga Kafkaj joly ilə uz kojdylar....

Bəhadır qedəndən sonra Sona heç jerə çəximlərdi. Atası, anası, bir jerə konak qedən vakt Sonanı da istərdilər aparsınlardı, laqin Sona «qefim joxdyr» dejib, həmisi evdə jalkız kalırdı. Sona jaiklzlıglı Bəhadırda sonra çox səvərdi. Vaktləri qitablar arkasında geçirirdi. Iqi saat okymaga məzgyl olyrdy bir

saat da oxydygy зеji өз өзүнә тәhlil edirdi: «By мәsələ də Bəhadırın fiqiri nə ola? By əkidə Bəhadırın əkidəsinə muvafik mi ja jox». By təhər syalları verib Bəhadırın əvəzinə өzu cavab verərdi, hər bir iزində Bəhadırın əqsinə baxıb onyn fiqrini sorardı, Axırdı Bəhadırın əqsindən bir balaca əqs çəqdirib ərtulu midaljonyň içində dəzündən asıldı, fəkət midaljonnyn içində nə oldygyny evdə heç qim bilmirdi.

Sonanıñ atası və anası Bəhadır ilə Sonanıñ arasında olan məhəbbətə gejri bir nəzər ilə baxırdıllar. Bynlar fiqir edirdilər: Bəhadır Sonanı səvir, çunqu Sonanıñ aqlak, ətvarı agıllı, əkidəsi Bəhadıra xoz qəlir; Sona Bəhadırı səvir, çunqu Bəhadır nihajət də mulajim agıllı, gejrətli, insaflı, үrəji təmiz bir cavadı. Bəhadırın müsəlman və Sonanıñ xristjan olmagı, Jysifi və Mazonı təzniyə salımdı. Ata və ana gejri bir зеji fiqirlərinə qətirmirdilər... və gejri bir fiqirdə olmaga da bir bahana jox idi iqı nocavan həmə vakt bir-birilə kardaş bacı qibi rəftar edildilər.

Əcəba! kardaş və bacı arasında olan təmiz məhəbbət iqı nocavanıñ arasında öla bilməzdimi? İnsan insanı səvməq bir birinə məhəbbət baglamak təbiidir. Bir kızılnı bir oglana olan «ryhanı, məhəbbətinə» təəccüb etməlimi?

Həkikət axırlı vaktadəq Bəhadırın Sonaja və Sonanıñ Bəhadıra olan ryhanı məhəbbətlərində zəqq jox idi. Hətta iqisi də çoxlyca romanlar okyjarqən өz өзүnə dejirdilər: bizim məhəbbətimiz gejri bir məhəbbətdir! Haman romanlarda əzlərini qərmurdulər, bir no' səvinirdilər, zadlanırdıllar.... «Jox belə bir təmiz saf məhəbbət heç qimdə qərunmur!», fiqrində olarqan hər iqisi өz aləmində gejrilərinə məgryrlykla baxardıllar və hər adama da belə bir ali məhəbbətin barasında nagıl etməq istijridilər.... fəkət belə bir fiqirdə olarqan təqliqdə hər biri өz aləmində bir «syal»dan xılas ola bilmirdilər.

Bəhadır fiqir edirdi: «Mən Sona qibi bir vucyda ehtijaçım olmagınlı düşünürəm. Mən həmizə istərdim məni bir aylam təmiz məhəbbətlə var kuvvətilə səvsin, məni anlasın, mənim əkidəmdə mənə joldaz olsyn. Səzsuz fe'lsiz mənim ryhym nə hiss etməjini düşünsün; belə bir vucydy mən tapdım. Sona haman aradıqlı vucyb. Mən artılk dərəcədə xozbaxtam, dejilmi»?

Sona da təqliqdə haman by fiqirləri bazından qecirərqən «Mən artılk dərəcədə xozbaxtam, dejilmi?» Syalınlı өz өзүnə verirdi. Fəkət hər iqisi «xozbaxtam dejilmi»? sözlərini dejibdə bir az fiqirə qedirdilər... bazalarına ixtijarsız gejri bir fiqir də

qəlirdi... «Mən artılk dərəcədə xozbaxtam» sözlərindən sonra «daha bizə bir əejdə qərəqmi? Syalı bynları rahat kojmyrdy.

By «syalı» hər iqisi əzundən qanar etməq istijirdi var kuvvətlərilə «daha bizə bir əejdə qərəqmi?» sözlərini əzlərin-dən kovyrdyalar., laqin ixtijarsız by sözlər jenə də fiqirlərinə qəlirdi. Hətta bir qun Bəhadır «by sözləri» bilmərrə əzundən rədd etməq üçün istədi bir bahana ilə mənzili dəjizsin, ancak qundə qəlib dərslərini versin qetsin. Sonra əz əzunə dedi: Əcəba! məndə o kədər kuvvət kəlb olmadımlı qi belə fiqirləri əzumdən qanar edəm?!

Sona isə «belə sözləri» mejdana qətirən romanları daha oxumyrdy, roman əvəzinə filəsofiyə qitabları okyjyrdy.

By minval Bəhadır və Sona əz nəfslərini bogmaga çalıqlırdılar. Hərdən bir jenə belə fiqirlərə düşüb, qah kazarardılar, qah bir birini qərəndə jerə baxardılar...

Heç bir əoji biri birindən punhan saxlıja bilmirdilər, fəkət nə isə by «məsələ»ni aça bilmirdilər, bynynla belə təqliqdə by «fiqirlər» bynları rahat kojmyrdy.

Bəhadırın ixtijarsız dilinə qələn məzqyr əejiri Sonanlı «Nə sirrdir insan bir birindən təfrikə düşubdur» ixtijarsız dilənmiz sözərini bynları punhan fiqirlərini bir birilərinə azaqar etdi....

«Daha bizə bir əej də qərəqmi?» sözərini ajrlıdan sonra daha artılk bynları narahat edirdi. Bəhadır Sonanlı əqsini həmizə kojnunda qəzdirib onyla təsəlli taparqan, Sona da Bəhadırın əqsini yfacık cəqdirib midaljonda dəzundən asardı; bir qecə Sona Bəhadırın barasında çox fiqirdə iqən jerində yzandıqı jerdə midaljony açıb əqsə baxıldı. Bəzənə durlu-durlu fiqirlər qəlib, sonra jyxyja qetdi. Midaljon isə açıq kaldı.

Anası Məzo adətə qərə Sonanlı otagınna qecədə neçə dəfə qəlirdi, baxıldı Sonanlı ustı açıq jatməz qərsə idi ustunu ərtərdi. By qecə Məzo Sonanlı jataçak otagınna qəlib ony dəzu açıq jatməz qərdi. Dəzundə isə midaljony açıq qərub içindəqi əqs qim olmagını istədi bilsin. Lampanı javıq qətirib, Bəhadırın əksi olmagını qərdi;.. Məzo tez Sonanlı otagından çıxıb pərişan halda iqi əlləri uzundə Jysif olan otaga qetdi və Jysifin taxtında əjləzib ixtijarsız agladı.

«Nə oldy sənə?»? Jysif taxtından sıçrıçıb Məzonun əlin-dən dytdu.

Məzo qəzlərini silə-silə qərdügenü nagıl etdi. Bir az suqyt-dan sonra, Jysif dedi: cavanlıkdır zərəl joxdyr, onlar bir birini çox səvirlər. Mən onları barasında heç vakt bədquman olmyram, iqisi də agıllı, qamallı, cavandırlar...

— Mən də bədquman olmyram, fəkət izin akibəti məni təzvizişə salıbdır, Məzo dejib, fiqirə qetdi.

— Korxma! Jysif dejib, yzandı: hər halda sabah açıq açıqlına Sona ilə səhbət etməq olar.

Məzo by səzlərdən sonra bir az rahat oldy, yzandı və bir az fiqirdən sonra jyxyja qetdi.

Səhər Sona jyxydan ajılıb midaljony açıq qərdü, tez bagladı. «Anam qərdumu, ja jox,» fiqiri byny narahat edirdi. Bynnyla belə əzunə söz verdı qi hər qəh by barada söz açılsa, Bəhadıra olan məhəbbətini açıq açıqlına səjləsin. Səhər Sona çaj vakti adət üzrə anasını əpdu. Ancak anası tərəfdən bir no' sojyklyk hiss etdi. By sojyklyk Sonanı zubhəjə saldı, fəkət bir söz səjləmijib çajlı içdi və sonra əz otagılna qetdi. Anası isə onyn dalıncə qədib bilmirdi nə təhər səhbət aqsın. Sona bynyn halətini qərub sordy: anacıqlım sənin urəjində bir söz olmagınlı duzunurəm. Nə istijirsən sor dejim.

Məzo Sonanı bojnyndan kycaklıjb dedi: səvqili kəzəm! sən bilirsən qi mən və atan səni nihaçət dərəcədə səviriz. Sən ali oxumuz bir kəz əlbətdə çox zeji bizdən jaxzı bilirsən, biz sənin ygrynda can verməjə hazırlı oldygymyz halda sənin urəjində olan dərdi, bəzəndaqlı fiqirləri, bilməq istijiriz' ixтиjarınlı var: dejə də bilərsən deməjə də.

— Anacıqlım açıq səjlə, mən hamı syallarılna cavab verərəm. Joxsa qəcə midaljonyń içindəqi əqsi qərdun ha?

— Dogrydýr, kəzəm qərdum və by ahvalat məni bir az təzvişə salıbdır... Sona by səzləri eziitcəq ycadan agladı, və anasını bojnyny kycaklıjb dedi: nə edəlim səvirəm... Mən Bəhadırlı səvirəm. Anacıqlım by jolda mənim elmim, kanacağılm, iş qərmurlər məhəbbətin mukabilində aglım çazıl. Ah, səvqili anacıqlım! bir yol qəstər.... Mən by vaktadəq məhəbbətimi punhanda bəslijirdim fəkət imdi söz açıldı. Mən zədam!... Urəjimdə qi səzləri deməjə yol açıldı... Bəhadırlı isə by vaktadəq ona nə dərəcədə məhəbbət bagladıqlımlı bilmir. Byrada iqən by hissijatımlı ondan qızıldirdim. İmdi by ajrlılık məhəbbətimi birə on artırbdır, ah səvqili anacıqlım, bağla məni! Nə edəjim?

Sona by səzləri dejib anasını kycagılna jılıxıldı və yca səslə agladı.

— Səvqili, kəzəm! rahat ol, aglama! mən səni anlıyıram. Mən əzum məhəbbətin odyna janmılzam, fəkət mənim atana olan məhəbbətimin çarası tapıldı; mən atana qetdim; sizin məhəbbətinizin çarasını qərmürəm. Kəzəm! sən agıllı qamallı,

millətini, dinini səvən bir kılz... Bəhadır isə millətini nihajət dərəcədə səvən bir oglan... Nə təhər etməli! mən əzum də çazıram.

— Məni də çazdırın by məsələdir-dejib, Sona qəzlərini silirdi. Bəs nə təhər idimqi! Ah səvqili anasıqlım by məsələdə analıqlı ynyt, mənim ilə joldaz ol, mənə bir yol qəstər, məni bəzəmdəqəl kara fiqirlərdən xılas et....

Мазо: «otyr atan qəlir» dejib, dıwarzı çıkdı, və Sona iqi əllərilə uzunu dytyb taxtıñ ustə jılxıldı.

Jysif Məzodan hamı ahvalatlı bilib, dərin fiqirlərə duzər-qən, əz caxvanlıqlını, jadına saldı. Sonanlı by hərəqətinə heç təəccub etməzdi, fəkət byny da çazdırın Bəhadırıñ müsəlman Sonanlı xristjan olmak məsələsi idi. Jysif əvvəllər hətta fiqir edirdi: nə jaçzı olardıqlı Sonanlı qələcəq joldazlı Bəhadır qıbi agllı, təmiz, saf urəqli bir cavan ola idi.

Həkikət ər və arvad Bəhadırıra nə-inqi bir ejib təpmərlidəlar hətta ony səvirdilər. Ancak Bəhadırıñ müsəlman olmayı bynlarla Bəhadırıñ arasında uçyrym, dərə qibi bir əej mejdana qətirirdi. Ata və ana qecə qunduz fiqir edib, müəjjən bir nuk-təjə qələ bilmirdilər, ona qərədə Sonaja bir yol qəstərə bilmirdilər.

Bynynla belə Bəhadırıñ Peterbyrgdan bir qagızı Sonaja qəldi. Bəhadır qagızında jazmılıdı:

«Əzizim Sona xanım! bəzəmdəqəl min-min fiqirlərin hansından başlamak? By qunədəq qərdujum adamlardanmı?, ja qəzdiyim jerlərdənmi?, ancak qəndi hissijatlımlı səjləjəlim... Əvət xanım əfəndi!, ancak qəndi hissijatlımlı səjləjəlim... gəribə bir halətdir!, mən sizinlə bir jerdə bir otakda zindəqanlıq edərqən, bəzəmdə olan min-min fiqirlərimi, butun vucydymy iztiraba salan hissilerimi əcəba nə üçün səjləjə bilmirdim. Jox xanım əfəndi!, səhv etdim: səjlujur idim, fəkət dilsiz, hər bir hərəqətim ilə sizə olan məhəbbətimi bildirir imdi. Əlinizi əlimə alıb fiqir edirdim kolymdaqəl minlərcə hiss damarları mənim məhəbbətimdən sizə xəbər verirdilər, dejilmi? Mən sizin əlinizi dytanda by halətdə bylynyrdym. Jə'ni sizin kollarlınzdaqı hiss damarları, sizin hissijatlınzı mənə həzin-həzin səjlujurdulər.

Əliniz əlimdə iqən tam fiqirlərinizi, hissilerinizi, oxyjydym. Siz də mənim qıbi dejilmi? Biz bir birimizin əlini qah səlxürdük, qah tymar edirdiq, hər birinin ajrı bir mə'naslı olmayınlı səzsuz duzunurduq... Ah nə qəzəl halət! Nə qəzəl hissijat! Dilə ehtiyacımız jox idi, kələmə də həmçinin; imdi isə dilə və kələ-

mə bəjuq ehtijacımız olmاغىل hiss edirəm. Bазлмдаql min - min fiqirləri nə vasitə ilə sizə bildirməq? Əliniz əlimdə olsa idi, əlinizi bir səxmak ilə hamı fiqirlərimi, hissijatlıml bildirədim. Qəzləriniz qəzlərimə baxsa idi, hazır jazdıgım sözləri oxyjardı, imdi isə heç biri müjəssər deyil. Hazır by qagızdan, mürəqqəbdən və kələmdən baxka bir əlacəm joxdyr. Bynlar da qəzlərimin və əllərimin əvəzini vermişəcəjini duzunurəm. O bir ajrl aləm, by bir gejri aləm! nə isə ajrlılgə tab qətirə bilmədi-jimi hiss edirəm. Bir dəkikə sizi fəramuz edə bilmirəm. Hər qun hər saat sizinlə səhbət edirəm, bir iş edirəm isə dərhal sizi qə-zumun kabagiñda qərirəm. Qərub də, qyja səval edirəm: by iş sizincə nə təhər qərəqdır ola? Hər bir fe'lim kovlym, hissijatlım sizə baglıdlı. Mən tam vucydymla sizə təəlük tapmagımlı du-zunurəm. Bynyňla belə «nə sirrdır insan bir birindən təfrikə duzubdur»... sözləriniz mənə dəhəzətli bir qəlqə olmagınlı da hiss edirəm... By qəlqədən mən korxyram. Hərədə olsam, nə səjləsəm, by qəlqələr fiqrimə qəlirsə ahvalıml busbutun dəjisiir, bazałmda od partlılır, urəjim iztirabda dəjunurqən, istijirəm tam vucydymla by qəlqəni əzumdən rədd edim, istijirəm açıklär - açıqlına bagıram» bəsdir! məni raht koj!... mən bagırmak istərəqən haman dəhəzətli qəlqə daha artılk kuvvətlə mənə ja-vıklazlır: məni hər tərəfdən kara bylyt alan qibi burujur, nəfəsimi təngləzdirir, ildərləm çaxan qibi çaxılr.... «nə sirrdır insan bir birindən təfrikə duzubdur» sözləri bir arzınlı bojynda kara taxtanlı ustə tabazlır ilə jazılımlı nəzərimə qəlir. Mən hirslı haman jazıları taxtanlı uzundən silirəm, mən sildiqçə daha azqar xət ilə jazılımlı qərunur. Mən taxtanlı var kuvvətim ilə jox etməjə çalıçıram, sındırıram... «nə sirrdır insan bir birindən təfrikə duzubdur» - sözləri havada jazılımlı qərunur... Nə üçün by sezləri siz mejdana qətirdiniz? Nə üçün by sezləri əllərimiz bir birini tytan vakt dediniz? Gejri bir vaktda, gejri bir halətdə, by sezləri desə idiniz ola bilsinqi, belə təsir olmyja idi. Fəkət imdi.. imdi sezlər dilənibdir., imdi by sezlər məndən, mən by sezlərdən ajrla bilmirəm. Nə üçün by sezləri dejəndə əlimi səxdınlız və qəzlərinizi jymdynyz?... Sizin sözləriniz hə-rəqətinizə muvafik olyb, mənə qyja dediniz. Mən tam vucydymla səvirəm... mən tam vucydymla sizinqi olmak istijirəm... Fəkət bizi bir əej yzaklaşdırırlı... bizi bir birimizdən təfrikə salırlı... musəlman-xristjanlık bizim aramızda üçrym bir dərə ixtira edir....

Sözlərinizə belə mə'na verməqdə səhv etməmizəm, zənni edirəm, səhv edə də bilişəm; çünqu haman dəkikə mən də

by fiqirdə idim, mən istijirdim, dejəm, siz məndən curətli olyb, məni kabaklıdıñız, kabaklılıb da, məni daha artıq məhəbbətə mubtəla etdiniz. Mənim butun vucydym, bədənim, aglılm, ryhum, hamıslı sizə təəllük tapı, həyatım həyatlıza bağlıdır, xanım əfəndi! Mən ancak camalınlıza azık olsa idim, mənim üçün zəbhə jeri kalardı; jox! camalınlı səvirəm də, ryhynyz aglınlızı daha artıq dərəcədə səvirəm. Mən əzumu sizin bir hissəniz bilirəm. Əcaba! necə ola bilir qi bizi «yçyrym dərə» ajıra? Əcaba by «yçyrym dərələri» biz insanlar duzəldib də onları məhv etməq bizim ixtijarlımlızdə dejilmi?... Nə üçün mən müsəlman siz xristjan gejrisi jəhydy və ja butpərəst adlansınlar? Nə üçün by insanlar sonradan duzəlmis durlu-durlu kanınlara sitajış etsinlər? Təbiimi? jox! təbii-kanın hamı insanlar üçün bir qərəeqdir ola. Hamı insanlar bir nəktəjə qərəeqdir juruz etsinlər. Zyl nəktə isə hurrijjəti-məhəbbət aləmidir.

Mən sizi səvirəm, siz də məni, «jox səvməq olmaz» kanyny varsa mən tam vucydymla zyl kanyny məhv etməjə çalıram. Müsəlman, xristjan, jəhydy, və butpərəst nə olmagını anlamıram, və istəmirəm də anlamak! Ah səvqili Sona xanım! mən millətimi səvirəm; çunqu anamı səvirəm, mən hamı dinləri və din qətirənləri səvirəm; çunqu hamıslınlı əсли məksədi insanları karanlıkdən ızlaklıga çıxarmak olybdyr; hamı dinlər vaktında insanları zamanaja muvafik jaxzı jola dəvət ediblər; jə'ni umumi bir nuktəjə juruz etməq üçün hazırlıqlar. Pejgəmbərlər qəliblərsə heç vatk demijiblər: «biz islam, xristjanlık duzəltməq üçün qəlmisiq. Hamı: «biz insanları duz jola dəvət ediriq» - dejiblər. Məksəd bir, yol bir, əcəba «nə üçün insanlar bir birindən təfrikə duzublər?» Səbəb? Səbəb - bizim aglımlıznınakıslıqı. Biz əсли mətləbi əldən byraxıb cuzvu kanınlara stajış etmisiq. Bir allahı byraxyb, min allaha səcdə ediriq. Fəkət əсли mətləbi anlajanlar birləşirlər, konyzyrlar və məhəbbət nə olmagını duzunurlər. Iztə biz də by dərəcədə bylynyryz isə, məhəbbətimiz tələb edən kanınlara stajış etməlijiz, dejilmi?... Bəhadır».

Sona by qagızı Bəhadırdañ olmagını dərhal bildi. Tez otagini qədib, karınlı ortdu, və əlləri titrəjə-titrəjə qagızı açdı oxydy. Hər bir səzə, mətləbə dikkət edib jenə də oxydy. Bir az fiqirə qədib üçuncü dəfə qagızı oxydy. Sonra «ah rəbbim» dejib, taxtın ustə jəxəldi. By vakt Məzo içəri daxıl oldy. Sona qagızı mizin ustə kojmuyzdy. Məzo Sonanıñ by halınlı qərub, bir az təzviżə duzdu. Sona tez ajaga dyryb mizə tərəf qətməq istədi qi, qagızı qətursun, qagız isə Mazonun əlində idi.

— By qagız Bəhadırdañmıl? -Mazo syal etdi.
— Bəli Bəhadırdañlı, dejib conra bəzini azaga saldı və bir az fiqirdən sonra dedi: anasıgım sən də və atam da by qagızı oxyjyny... məni by vaktadəq rahatsız edən syallara mən by qagızda cavab tərəram. Bəlqə siz də tapasınız. Mən sizdən heç bir zej qızılətməq istəmirəm, çünqu sizi çox səvirəm, sizin ryhynyza əzijjət verməq istəmirəm; fəkət nə edim? Səvirəm. Mən Bəhadırı səvirəm. By qagız mənim tamam zubhələrimi daglıtdı, qızlin nəktələri azqar etdi, açılımjan dujunləri açdı... Byndan əvvəl iqimizin arasında qəruqən «uçyrym dərələr» imdi mənim üçün qərunmurlər. Mən insan o insan: bizi əlumdən savaj hanqlı bir kuvvə ajra bilər?

— Kızılm! nə səjlursən? Mən düşünmurəm.

— Ah anasıgım! oxyjynyz qagızı-düşünərsiniz, bəlqə mən səhv edirəm. Atamla bir jerdə oxyjynyz, məsləhət ediniz. Mən sizin razılığınızı ilə iş qərməq, istijirəm, siz də mənim. Siz hazır agılığınız tabe'siniz mən isə urəjimə. Agılm urəjim ilə bir çox zaman muharəbədə bylyndylar: urəjim agılmاق qətirdi, hazır by işdə agılm iş qərmur.

— Jaxəz, kızılm! Rahat ol, atanla by barada məsləhət edərəm - dejib, Mazo otakdan çıxdı.

Sona jenə taxta jıxılıkb, Bəhadırı qagızını əzbər oxyjyrdı.

Jysif evə qəlib Mazonyn halını xejli pərişan qordu. Mazo qagızı Jysifə qəstərib dedi: daha jatmak vakti dejil qərəqdir bir əncam çəqməq, joxsa kız əzunu həlaq edər.

Jysif qagızı dikkətlə oxyjyb dedi: mən hərçi fiqir edirəm bir zej çıxmır, Sonanı çağır byraja əzu ilə səhbət edəlim.

Bizim əzumuz Bəhadırı çox səviriz, nə ejbi var Bəhadırı agılli, qamallı bir oglandır onun üçün hanqlı bir məzhəbdə olmagın təfavutu joxdyr; by əkidədə olmak qagızından məlyim edir, ona qərə hər qah xristjanlığlı kabyl edərsə, biz bəjuq ədliyklə ony kabyl edəriq.

— Ah səvoqili atasıgım! mən tavakka edirəm belə məsələni heç ortaja qətirməjin, mən heç vakt elə sözleri demərəm və razı da olmaram, Bəhadırı dejilsin; nə üçün Bəhadır xristjan olsyn? və-ja-inqi nə səbəbə mən musəlmən olam? Bizi xristjanlıklı və ja musəlmanlıklı bir birimizə javık etdi? Ja-inqi əzqə bir zej?

— Jox kızılm elə dejil. Hər halda biz bir millətin hissəsi hesab olynyryx. By millətə dajlır müəjjən bir jol və ja bir adət var. Biz haman adətlərə bərəqs hərəqət ediriqsə, bizə ajrlı bir

nəzər ilə baxarlar. Bizi camaatlıız əzundən hesab etməz. Sən millətini səvirsən, onyn ygrynda can kojmaga hazırlısan, razı olarsanmı haman millət səni əzundən qanar etsin?

— Bəs Bəhadırın millətdən qanar olmagına necə razı olmak?

— Kızım! mənim sənə olan məhəbbətim hər əjə kabyl etməjə vadər edərdi. Mən sizin məhəbbətinizə mane' olmazdım, ixtijarılm da joxdyr. və jenə də olmyram, fəkət byny deməq istijirəm: Bəhadırın və sənin filosofjanızdan millətin xəbəri joxdyr. Təqliqdə filosofjanız qəzəl də olmyz olsa, camaat haman filosofjanıza nəfrət ilə baxacakdır. Camaatın filosofjası, muəjjən kanynlar və ata babalarımlıqlı adətləridir, kızım!

— Atacığım sözləriniz hakdır. Millət, camaat umumij-jətliqlə bizim filosofjaja nəfrət nəzərilə baxacakdır. Byny jaxzlı duzunurəm... bəs nə etməli? Mən çəzəram... millətimdən yzak duzməq istəmirəm. Mən əmrumu millət jolynda sərf etməjə həzəram, ony səvirəm... Bəhadırı da səvirəm. Bəhadır byrada iqən belə əejlər fiqrimdən qəcmirdi... bəlgə by ajrlılık səmərəsidir. Bəlgə bir jerdə olsak və ja-inqi birliqdə məsləhət etsəq, əzəqə bir nəktəjə qələriq. Bilmirəm.... Bəzəm izləmir, fiqirim dagınıkdır... ahvalım pərişandır.... Bəhadırın sözləri və əkindəsi hakdır. Camaata millətə dajır dedijiniz sözləri də dikkətsiz kojmak olmaz. Əzəqə bir yol, gejri bir çara joxmy səvqili atacığım!

Jysif xejli fiqirdən sonra dedi: kızım! bənim fiqrimə bir əej qəlir: səninlə bir jerdə Peterbyrga qədəlim. Bəhadır ilə bir jerdə səjləzəlim. Bəlgə birliqdə bir çara tapdı.

By sözləri hələ Jysif kyrtarmamızdı, Sonanlı kara bylyta bənzər uzu açıldı; ycadan quldu, və atasını bojnunu kycaklıjb ərdü.

— Ah səvqili atacığım! nə jaxzlı və qəzəl fiqirdir! Mən razıjam. By sözlərdən sonra «səvqili anacığım» - dejib Mazonyn kycagına duzdu: siz də atamın fiqrinə zəriqsınızmi?

— By fiqir mənim bəzəmdə var idi. Mən Bəhadırın nəciblijinə, qamalına umyd baglıjb, jəkin edirdim birliqdə çara tapıla.

Jaxzlı hazırlazak, iqı qundən sonra qədəriq, Jysif dejib, jerindən dyrdy; Sona zadılgından qah atasını, qah anasını əpurdu, balaca uzaklar qibi atlıjb duzərdi. Peterbyrga qətməq məsələsi Sonanlı ahvalını busbutun dəjisi: səvindijindən bilmirdi nə etsin. Qah atası ilə zarafat edərdi, qah killykçylarla ilə, qah zak-zak qulurdu, qah qulduju zaman qəzlərindən zad-

İlk jazlı qəlirdi, izin akibəti nə olmagınlı fiqir etməzdi... Bir Bəhadırı qərməq onyla səhbət etməq, onyla bir jerdə otyryb dərin-dərin fiqirə qətməq, joldaşlı muhumm məsələləri müzaqərə etməq, ancak belə fiqirlər Sonanı məzgyl edirdi.

Jysif isə, ancak by qəruzməjin barasında fiqir edirdi. Nə təhər iż qərməq? Bəhadıra nə deməq? Nə məsləhət etməq? Bəhadır filan söz dejirsə nə cavab verməq? Mazonun müejjən bir fiqiri jox idi. Umydyny allaha baglıjılıb үrəqdən hər iqi nocavanınlı hallarına janardı.

Qətməq vakti araja qəldi. Sona və Jysif jola lazımlı olan əejləri hazır edib, trojkaja mindilər. Məzo bynlarla ərizüb agladı.

— Anacıqılmı aglama! Sona, dejib, anasınınlı bojnyndan kycakladı: tez ahvalatlı jazaram.

Trojka jola düşdü. Fəkət trojkanınlı zınkrovı gəməqin bir səs verirdi.

Bəhadır qagızınlı cavab qəzlujurdu. Sona bynyn sözlərinə zəriq olacaqmı? Bynyn əkidəsinə rə'j verəcəqmi? Joxsa «uçyrym dərələr» ortalıqga qələcəqdir?

By fiqirləri bəzdan qecirərqən Bəhadır hərdən bir belə bir atəzli qagız qəndərməjindən pezمان olardı. Sona millətini ni-hajət də səvən bir cavan, Sona ata və anasınına artılk dərəcədə məhəbbət baglamıbz bir kılz... by «uçyrym dərələri» qecə biləcəqmi? Qecərsə atasınına, anasınına, əzijət olmazmı? Bynlar məni əz evladları qibi səvirdilər, mənə hər durlu jaxzählıklar ediblər, məni təmiz, saf үrəqli əmin adam bilib kılzınlı mənə tapzırmızdılar... əz hissijatımlı, məhəbbətmi açılk açıqlına Sonaja jazmak Sonanı rahatsız edəcəkdir, gejri bir fiqirə salacakdırlı....

Mənim bir qımsəm jox, atam anam kəbirdə, mənim halıma janan, mənim dərdimə kalan jox, mənə nə olyrsa, olsyn heç qıma əzijət olmyjacak... Sona isə atasınınlı anasınınlı əziz pərvəriž kılzı, Sona bir jaxzı qəzəl qulfətin ləzəg... Sonanınlı gəmi umumi qulfət gəmi, Sonanınlı bədbaxtlıq, ata anasınırlınlı bədbaxtlıq.... jəkin qi Sona məhəbbəti punhan saxlıja bilməjəcəkdir. By məhəbbətin azaqar olmagı atasınınlı və anasınınlı rahatsız olmagına səbəb olacakdır.

Ah nə üçün mən belə bir atəzli qagız jazdım? Nə üçün belə bir ali təbiətli validələrin ryhlarınlı əzijət verməli oldym? Nə üçün?

By fiqirləri Bəhadır bazlından qecirərqən halı busbutun təgjir tapırdı. Urəji tez-tez dəjunurdu, gajibana Jysifdən və Məzodan xacalat çəqirdi.

Bir qun jenə bazlından belə fiqirlər qecərqən artıkk dərəcədə gəməqin oldy. Qəzləri mizin ustəqi tapançaja satazıb əlinə qəturdı. Bir az əlində dytdy «ah nə halətdir!» dedi: və əlindən tapançanı byraxıb, taxtın ustə jəxıldı və uzunu əlləri ilə dytyb yca səslə dedi: «Ah Sona! ah mənim məhəbbətim!», by vakt karlınlı dəjdülər. «Qirinz» dejib Bəhadır cavab verdi. Karlı açılıb Jysif və janında Sonanı qərdü, əvvəl əzunu itirib, bilmirdi nə etsin, sonra ixtijarsız Jysifi kycakladı və sonra Sonanı əllərini dytyb qərrat ilə əpdu.

— Bizi qəzləjirdiniz dejilmi? - Sona dejib pəncərənin kabarında otrdy.

— Xejir xanım əfəndi, heç fiqirimə qəlməzdi.

Bir birinin ahvalından xəbərdar olandan sonra, Bəhadır çaj tədariq etdi.

— çaj hazır olanadəq mən ozumə əlcəqlər alım, dejib, Sona otakdan çıxdı. Jysif ilə Bəhadır qecmisi qunlərdən səhbət etdilər və Məzonyun ahvalını xəbər alıb Bəhadır dedi: əcəbə, Məzo xanımı, nə üçün qətirmədiniz? Jysif bazlınlı azağı salıb bir az fiqirdən sonra cavab verdi: Bəhadır-bəj! Bizim qəlməjimizə səbəb muhumm bir məsələ olybdyr... Bəhadır təəccubla Jysifə baxıb sordy: əcaba nə uz veribdir?

— Sizin Sonaja və Sonanı sizə olan məhəbbəti məni və Məzony bəjuq təzvişə salıbdı; siz əzunuz bilirsiniz: dunjanı ızıqına Sonanı qəzlərilə baxırlız. Biz Sonanı ygrynda can verməjə hazırlıız. İmdi, by təmiz saf urəqli kılz sizə azıkk olyb, qecə qunduz aramı joxdyr. İmdi iqimiz də qəlmiziq uçluqdə by işə sərəncam verəq. Sonanı əz millətinə olan məhəbbəti sizə mə'lym; bizim və ja-inqi sizin millətin belə işlərdə gejri bir nəzərdə olmagı da sizdən qızlin dejil... Əzunuz əlbətdə duzunursunuz....

Sizin qagızlınlı mən oxydym, fiqirləriniz duz, əkidəniz təmiz, mukəddəs bir əkidə, fəkət camaat... millət....

— Bəli... bəli... Bəhadır dejib fiqirə qetdi: duz byjyryrsynyz... mən... səhv etmizəm... mənim məhəbbətim sizə əzijjət veribdir... bagızlıjlız... bagızlıjlız... əfv ediniz məni... mən... mən... Bəhadır əzunu saxlıja bilmijib, uzak qibi ag'adı. Jysif də byna baxıb agladı... By vakt karlınlı açılıb Sona tələsmis içəri daxlı oldy. Bynları by əhalda qərub hejran kaldı və sonra bir söz də səjləmijib otyrdu və əzunu əllərilə dytyb bir nəktəjə

baxdı. Jysif və Bəhadır qəzlərini silib, xejli vakt səssiz otyrydylar, bir azdan sonra Bəhadır çajınız dejib Sonaja javıık otyrdy.

— Mən sizdən tavakka edirəm nahara bizə byjyrasınız, bir jerdə səjləzib məsləhət edəriq... umydvaram hamı dujunlər açılsın.... Jysif və Sona söz verdilər qi nahara Bəhadırın mənzilinə qəlsinlər. Bir neçə dost adamları qərməq kəsdilə Jysif və Sona Bəhadırla salamatlaşılıq qətdilər.

Bəhadır Sonanın dalıncə dikkətlə baxdı, sonra xejli vakt otakda qəzinib birdən otyrdy və by qaglızı jazdı: «Tavakka edirəm mənim əlməjimdə heç qimi mukəssir etmijəsiniz. Mən əzum əz əlimlə əzumu əldurdum.... Ah insanları bir birindən aylıran «yczrym dərələr!», mən sizi məhv etməq istərən siz məni məhv etdiniz.... fəkət əmin olynyz siz axılda məhv olacaqsınız... Bəhadır.»

By səzləri jazandan sonra tapançanı, qicəlqahına kojbı slıxdı....

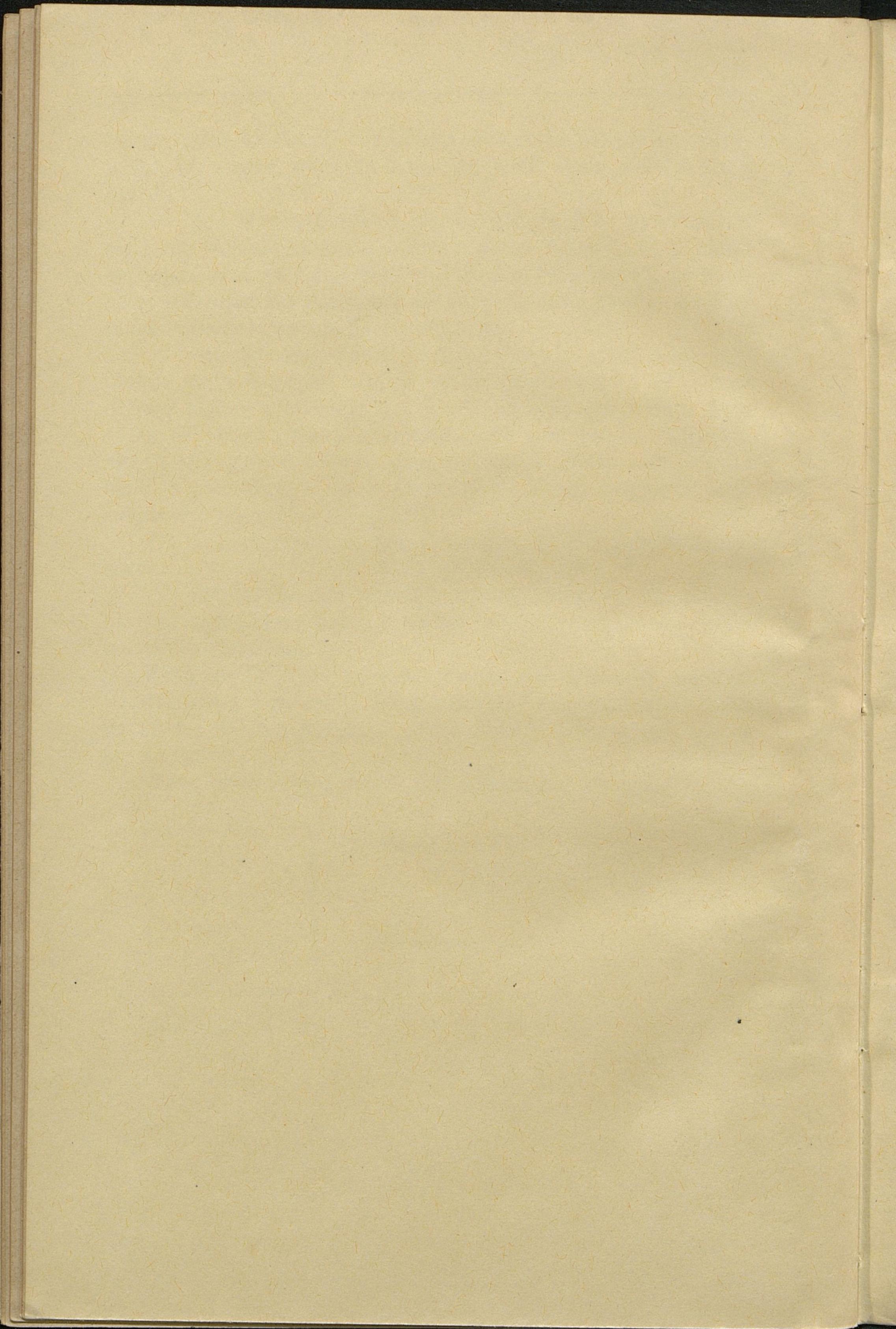
Bir dəkikə byndan mukəddəm dəjunən urəq, bir dəkikə byndan mukəddəm hamı insanları birləşdirməq istəjən bejin həmizəliq rahat oldylar...

Jysif və Sona nahar vakti Bəhadırın mənzilinə qəldilər. By dəhəzətli xəbəri eziidib Sona gəzz etdi və sonra əzunə qəlib jaman bir halətdə bylyndy... Jysif Məzoja telegram qəndərdi qi tez qəlsin....

Məzo qəlib kılzını dəlilər azar xanasında qərdi....

Bibliothek der
Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft.

(Son)

D: Fai 29541

Nur für den Lesesaal

ULB Halle
001 737 813

3/1

Farkkarte #13

B.I.G.

Doktor: NƏRIMAN NƏRIMANOF.

1930/
231

BAHADLR VƏ SONA

(Balaca roman)

Fai 29541
„Baqlı İçisi“ Kooperatif Nəşriyyatı
Baqlı 1926